

BEHOVET AV EN ANNAN EKONOMI

Göran Bäckstrand
Kåre Olsson
Emin Tengström

15 februari 2013

Innehållsförteckning

<u>Företal</u>	3
<u>0. Inledning</u>	5
<u>1. Problemsituationen på kortare och längre sikt</u>	8
<u>2. Olika röster i debatten</u>	12
<u>3. Dagens ekonomi inte anpassad till morgondagens verklighet</u>	17
<u>4. Ett historiskt perspektiv inför sökandet efter en annan ekonomi</u>	29
<u>5. En annan ekonomi är möjlig</u>	35
<u>6. Förväntningar på samhället</u>	56
<u>7. Kort sammanfattning av våra förslag</u>	62
<u>Bilaga: Sverige i världen</u>	69
Fördjupningstexter	
<u>1. En fungerande marknadsekonomi och dess förutsättningar</u>	19
<u>2. Real respektive finansiell ekonomi</u>	21
<u>3. Om pengar och pengars värde</u>	23
<u>4. Kritik av ekonomismen</u>	25
<u>5. Begreppen ”marknadsekonomi” respektive ”kapitalism”</u>	36
<u>6. Debatten om ekonomisk tillväxt som politiskt mål</u>	39
<u>7. Den ekonomiska praktikens fyra sektorer</u>	41
<u>8. Om kapitalförsörjning</u>	50
<u>9. Om finansieringen av offentlig verksamhet</u>	52

Företal

För drygt två år sedan gav vi ut boken *Behovet av en ny förståelse. Ansvar för miljön, klimatet och det globala utrymmet* (Blenda förlag 2010). Bakgrunden var vår uppfattning att världen står inför en situation, där de gränser som naturen sätter för människans verksamheter på Jorden blivit alltmer uppenbara. Hänsynen till dessa gränser blir avgörande för mänskligheten och våra samhällens fortsatta utveckling. Inte minst den pågående globaliseringen av ekonomin gör situationen akut.

Boken fick berättigad kritik för att inte ha ägnat ekonomin tillräcklig uppmärksamhet. Av den anledningen återkommer vi här med en text som kan läsas som ett komplement till vår bok. Vi är inga professionella ekonomer. Vi skriver därför utifrån ett medborgarperspektiv och reflekterar över hur regelverk, förhållningssätt och praxis inom ekonomin påverkar det samhälle vi lever i. Våra reflektioner gäller också samhällets förutsättningar inför en tid då mycket anorlunda förhållanden än dagens sannolikt kommer att råda.

Den nya texten liksom den inledningsvis nämnda boken bör ses som inlägg i en framväxande ny samhällsdebatt. Skiljelinjerna går nu mellan dem som menar (med olika partipolitiska varianter) att samhällsutvecklingen i stort kan fortsätta som hittills men med förändrad teknik och vissa förändrade politiska regelverk och dem som menar att det kommer att krävas betydligt mer genomgripande förändringar. Våra inlägg tillhör den senare gruppen.

Vi tror att det krävs en beredskap för att forma en annan ekonomi, när effekterna av klimatförändringar blir kännbara samt när minskande ekosystemtjänster och krympande tillgångar på användbara naturresurser blir märkbara. För att undvika missförstånd vill vi redan här understryka att vi utgår från att det i ett demokratiskt samhälle också skall finnas friheter för agerande inom ekonomins område, vilket kan tillgodoses genom en fungerande marknadsekonomi. Samtidigt förutsätter frihet inom ekonomins område att det måste finnas regelverk som skyddar individernas rättigheter och hindrar missbruk baserat på ägarkoncentration eller marknadsdominans.

Den alternativa ekonomi som vi söker konturerna av bygger också på ett ifrågasättande av dagens syn på vad som avses med ”samhällsutveckling”. Samtidigt formas idén om en annan ekonomi efter vad som kan betraktas som rationellt och förnuftigt i relation till de naturgivna villkor som gäller för människans tillvaro på Jorden.

Vi tror att en dramatisk tid av omprövning och omställning kan inträffa redan under 2020-talet. Men vi känner oss inför detta perspektiv inte som vare sig pessimister eller dystopiker. Vi ser oss som ”framfidsrealister”.

Denna realism *innebär* en klar uppfattning om att mänskligheten står inför omvälvande brytningstider till följd av att de naturliga begränsningarna för mänsklig verksamhet inte har beaktats tillräckligt, särskilt som en allt större befolkning (idag 7 miljarder, om 40 år kanske 9 miljarder) vill tillbringa sin stund på Jorden under hyfsade levnadsförhållanden.

Vi är dock inte heller defaitistiska, det vill säga att vi inte har gett upp hoppet om framtiden. Vår (som vi tror) realistiska syn på framtiden *innebär också* en övertygelse om att våra mänskliga handlingsmöjligheter är långt ifrån uttömda, men också att dagens samlade mänskliga förväntningar på framtiden är orealistiska.

Vi vill rikta ett varmt tack till de (inte så få) personer som under arbetets gång kommenterat texten och inte minst kommit med konstruktiv kritik.

Lidingö, Skattungbyn, Göteborg, 15 februari 2013

Göran Bäckstrand goran.backstrand@sobernet.nu

Kåre Olsson 1225@telia.com

Emin Tengström emin.tengstrom@satisgroup.net

0.

Inledning

Finns det anledning att inför framtiden oroa sig för landets ekonomi, för att inte säga världens ekonomi? Ja, uppenbarligen och syftet med den här lilla skriften är att stimulera till en bred debatt om ekonomi även bland dem som inte är professionella ekonomer. Vi menar att det är fullt möjligt att fundera kring grundläggande ekonomiska frågor utan att vara utbildad ekonom. Vårt resonemang utgår från det sätt ekonomi idag diskuteras i medierna och inom politiken, inte från diskussionen inom den ekonomiska vetenskapen. I första hand är det svenska förhållanden som står i fokus men det är självklart att svensk ekonomi samtidigt utgör en del av internationell ekonomisk verksamhet.

Det finns, menar vi, några mycket starka skäl till att fundera över framtiden för svensk ekonomi just nu. Skälen är inte bara, och inte i första hand, aktuella finanskriser och risker för ”statskonkurser”. Som vi närmare har utvecklat i vår bok *Behovet av en ny förståelse* ser vi hur kombinationen av tre stora globala skeenden kommer att skapa helt nya villkor för all ekonomisk praktik och all ekonomisk politik.

Det första skeendet handlar om en pågående klimatförändring, som kan påverka tillvaron på Jorden på ett genomgripande sätt. En temperaturökning på mer än 2 grader (somliga menar mer än 1,5 grad) kan utlösa stora förändringar. En rimlig bedömning just nu är att det kan bli mer än 2 grader. Världsbanken har i en aktuell rapport (november 2012) varnat för att stegringen kan bli 4 grader om 50 år. **Det andra skeendet** handlar om det faktum att utnyttjandet av vissa naturresurser börjar närma sig sina absoluta gränser. Den globala tillgången på lättåtkomlig olja är här det mest omdiskuterade men inte det enda globala resursproblemet. **Ett tredje oroande skeende** är att Jordens ekosystem (som svarar för fotosyntes, vattenrening, klimatreglering, erosionskontroll, binas pollinering av växter, dagmaskarnas bearbetning av jorden och så vidare) under de senaste generationerna har behandlats på ett tanklöst sätt. Följden kan bli att dessa ekosystem i framtiden inte kommer att vara i stånd att ”leverera” tjänster till människan i samma utsträckning som hittills – och det är ett allvarligt problem. Värdet räknat i pengar av de tjänster som världens ekosystem ”levererar” till oss människor har beräknats uppgå till dubbelt så mycket som värdet av världens samlade BNP.¹

¹ R.Costanza et al. The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital, i *Nature* vol. 387, 15 (maj 1997).

Dessa påpekanden till trots innebär inte att vi – som en del andra författare – vill måla upp en dystopi (ett katastrofscenari). Å andra sidan kan vi inte ge uttryck för någon glödande framtidstro i form av en inspirerande vision. Inte heller presenterar vi en skiss till ett politiskt program. Vi vill helt enkelt stimulera till en, som vi ser det, nödvändig debatt om förutsättningarna för våra personliga liv och våra samhällen. Våra tankar bottnar i ett försök att anlägga en realistisk syn på framtiden. Vi menar att man inte kan blunda för hur verkligheten ser ut och de uppenbara risker som dagens samhällsutveckling skapar. Samtidigt är vi övertygade om att det ännu finns goda möjligheter att utveckla konstruktiva handlingsalternativ. Vi är dock övertygade om att det inte finns möjligheter att upprätthålla den sorts samhällen med hög resursförbrukning, som en strävan efter ständigt stigande individuell konsumtion utvecklats i de industrialiserade delarna av världen.

Den korta skrift som Du just börjat läsa omfattar (utöver inledningen) sju avsnitt samt en bilaga:

1. Problemsituationen på kortare och längre sikt.
 2. Olika röster i debatten.
 3. Dagens ekonomi inte anpassad till morgondagens verklighet.
 4. Ett historiskt perspektiv inför sökandet efter en annan ekonomi.
 5. En annan ekonomi är möjlig.
 6. Förväntningar på samhället.
 7. Kort sammanfattning av våra förslag.
- Bilaga: Sverige i världen.

Våra tankar om viktiga inslag i en annan ekonomi finns uttryckta i avsnitt 5. De övriga avsnitten avser att sätta in våra argument i det aktuella samhällsperspektivet. Om det är våra konkreta idéer om en annan ekonomi som särskilt intresserar Dig, kan Du därför gå direkt till avsnitt 5.

I våra formuleringar har vi försökt att tydligt skilja mellan fyra olika typer av påståenden:

- 1) Vad som, med tämligen stor säkerhet enligt gängse vetenskapliga bedömningar, kommer att gälla i framtiden. Då uttrycker vi oss i bestämd form.
- 2) I fråga om vissa grundvärderingar (önskvärdheten av samhällelig uthållighet, allas lika rätt till ett acceptabelt liv, frihet och jämlikhet) uttalar vi oss också bestämt.
- 3) Påpekanden av möjliga eller rätt sannolika omständigheter som kan komma att gälla. Här markerar vi en viss osäkerhet genom formuleringar om att händelser eller förhållanden *kan* ske eller råda.
- 4) Uttalande som anger vad vi själva anser bör karakterisera en annan eko-

nomi. Då formulerar vi vad som enligt vår uppfattning *bör* gälla och hoppas därmed kunna bidra till debatten.

Vilket skulle ett tänkbart resultat kunna bli av en bred medborgardiskussion om svensk ekonomi? Vi tror att en sådan skulle kunna leda till en bättre förståelse för innebörden av vår tids ödesfrågor. En sådan förståelse kan bli en tillgång i kommande brytningstider när det gäller att kunna agera – både enskilt och gemensamt. Resultatet skulle därför kunna bli ökad allmän beredskap inför möjliga kriser samt kanske inledande åtgärder på det privata planet som led i en nödvändig omställning. Det finns idag åtskilliga exempel på att en sådan omställning har påbörjats i olika delar av världen (se bilagan ”Sverige i världen”, som avslutar denna text).

1.

Problemsituationen på kortare och längre sikt

Hur kan de stora förändringar som beskrevs i inledningen komma att manifesteras sig relativt snart i allas vår vardag? Framtiden kan självfallet inte förutsägas, men det är däremot möjligt att i förväg identifiera faktorer som *kan* komma att påverka oss på olika sätt. Man kan urskilja tre typer av faktorer samt söka bedöma effekterna av dessa: A/ stora prisförändringar B/ Miljö- och klimatförändringar samt C/ sociala och internationella konflikter.

Faktorer som kan utlösa stora ekonomiska förändringar

A Stora prisförändringar

Genom teknisk utveckling kan varor produceras till successivt lägre priser om det finns tillräckligt med naturresurser. Tjänster som med nödvändighet kräver mänskliga insatser, som inom vård, skola och omsorg exempelvis, blir inte billigare genom teknisk utveckling. Samhällsutvecklingen kan leda till allt högre priser för kvalificerade mänskliga tjänster i relation till varupriserna. Som en konsekvens kan det uppstå brist på kvalificerad arbetskraft och svårigheter att i längden finansiera medborgarnas krav på nödvändig service inom den så kallade välfärdssektorn. Denna generella skillnad mellan utvecklingen av priset på varor och på tjänster inrymmer ett villkor: om det finns tillräckligt med naturresurser. I två fall kan vi föreställa oss prisstegringar på varor som har med energi och livsmedel att göra.

Vi menar således att det finns anledning att räkna med möjligheten av långsiktigt *starkt stigande energipriser* – både på kort och längre sikt. Stegningen *kan* bero på:

- a) ökad efterfrågan bland annat från snabbväxande ekonomier (som Kina, Indien, Brasilien).
- b) minskat utbud av energi på grund av krympande globala reserver.
- c) generellt fördyrade utvinningskostnader (mer energi kommer att krävas för att utvinna oljan ur svårtillgängligare källor).
- d) energirika stater (som Saudiarabien, Ryssland, Iran) *kan* komma att använda den egna energiexporten som ett maktinstrument.
- e) risken för att fossila bränslen *kan* komma att anses icke-användbara överhuvudtaget på grund av utsläppen av klimatgaser och deras påverkan på klimatet.

En annan faktor av betydelse är risken för *successivt stegrade matpriser* i världen. Bakom en sådan möjlig utveckling *kan* man identifiera flera omständigheter:

- a) antalet människor i världen kommer sannolikt att växa, åtminstone under en avsevärd tid framöver. Det betyder att behovet av (och förhoppningsvis även en tillräckligt köpstark efterfrågan på) mat ökar.
- b) standardstegringen i de snabbväxande ekonomierna leder redan till ökad efterfrågan på mer resurskrävande matvaror som kött och andra animaliska produkter.
- c) konflikten mellan odling av livsmedelsgrödor och av energigrödor på den (globalt begränsade) odlingsbara marken *kan* leda till ett minskat utbud av livsmedel.
- d) en pågående klimatförändring *kan* leda till minskad matproduktion i delar av världen genom svåra torkperioder eller förödande översvämningar.
- e) på längre sikt uppstår knapphet på fosfor (som krävs för framställning av konstgödsel), men kanske även på några andra växtnäringsämnen som kväve, kalium och svavel.

B Miljö- och klimatförändringar

Människans påverkan på Jordens klimat *kan* komma att öka *antalet extrema väderhändelser* i form av torra, översvämningar och häftiga stormar. Intensiteten samt frekvensen av dessa händelser *kan* komma att i olika grad påverka jordbrukssektorn och andra företag samt – ytterst – hushållen. Påverkan drabbar i första hand dem som lever i områden, där extrema händelser inträffar, men *kan* indirekt påverka även övriga delar av världen.

Allvarlig är också den sedan länge pågående *misskötseln av världens ekosystem* (jämför inledningen). Konsekvenserna av denna misskötsel är svåra att förutse liksom när effekterna kan bli så omfattande att de blir tydliga för var och en.

På medellång sikt är den samlade effekten av en *hög temperaturstegring* (över 2 grader) kanske det allvarligaste miljöhotet. Möjligheterna att bromsa ökningen av den globala medeltemperaturen till 2 grader Celsius (eller än svårare till 1,5 grader vilket somliga bedömare anser nödvändigt) förefaller idag inte särskilt goda. En förväntad energirelaterad ökning av koldioxidutsläppen på 20 % mellan 2010 och 2035 kommer att leda till en temperaturökning om 3,5 grader (enligt beräkningar från International Energy Agency – IEA) under samma period (jämfört med förhållandena under förindustriell tid). En utveckling i den riktningen *kan* påskyndas, om permafrosten på norra halvklotet tinar, något som frigör stora mängder metangas, som är en mycket potent klimatgas.

C Sociala eller internationella konflikter relaterade till faktorer nämnda under A och B

Samtliga nämnda faktorer *kan* generera konflikter av olika slag. *Prisstegringar* kan utlösa svår social oro och leda till konflikter mellan olika intressegrupper och särintressen. Särskilt i länder med svag demokratisk tradition och svaga samhälleliga institutioner *kan* prisförändringarna utlösa starka sociala spänningar. Konflikter om odlingsbara arealer *kan* dessutom intensifieras genom att stora bolag redan träffat överenskommelser om långsiktiga arrenden, bland annat på den afrikanska kontinenten.

Miljö- och klimatförändringar kan alstra strömmar av miljö- och klimatflyktingar, som genom sin omfattning *kan* ge upphov till konflikter i mottagarländerna.

Den ökade *knappheten på viktiga naturresurser* kan ge upphov till allvarliga konflikter, eventuellt med våldsinslag. Kontrollen av energitillgångar *kan* i vissa områden bli ett tvisteämne som leder till våld. Det *kan* i andra områden gälla tillgången på sötvatten.

Konflikterna *kan* ta sig olika former. Utblottade människor, som inte ser några handlingsalternativ, *kan* övergå till kriminalitet eller tillgripa *ostrukturerade våldsaktioner* som bottnar i desperation över svårigheterna att klara den vardagliga försörjningen. Konflikterna *kan* ge upphov till en *terrorism* som angriper system för energileveranser, vatten och liknande genom sofistikerade sabotagehandlingar. *Militära konflikter* kring viktiga naturresurser *kan* bli vanliga.

Bedömning av den samlade effekten

Om man skall bedöma den samlade effekten av de förändringar som *kan* leda till uppkomsten av en kommande brytningstid, kan man göra det i tre tidssteg: 5-10 år, 10-25 år samt 25-40 år.

Under de närmaste åren fram till 2020 *kan* man räkna med ökat antal extrema väderhändelser i olika delar av världen. Det är rimligt att samtidigt räkna med trendmässigt stigande energipriser på grund av ökad konkurrens om den minskande tillgången på billig olja, om inte världen råkar ut för en djup och långvarig lågkonjunktur. Matpriserna *kan* också trendmässigt röra sig uppåt. I delar av världen *kan* konflikter om sötvatten leda till lokala konflikter. Konflikter om energitillgångar *kan* skapa plötsliga kriser med våldsinslag. Dessa förändringar bör trots allt vara möjliga att hantera inom ramen för den globaliserade ekonomin och det som med en idealiserad beskrivning brukar kallas ”världssamfundet”.

Riskbilden för perioden 2020-2035 framstår i våra ögon som mycket allvarligare. Om den ekonomiska tillväxten fortsätter i länder med stora eftersatta behov, kommer konkurrensen att öka om begränsade tillgångar på naturresurser, exempelvis energiresurser, viktiga mineraler, jordbruksmark och vatten, och därmed påverka priserna. Fram till den här tidsperiodens slut *kan* en stegring av den globala medeltemperaturen uppgå till 3,5 grader (räknat från förindustriell tid). Effekterna av en sådan klimatförändring är svåra att förutse. En stigande havsnivå *kan* komma att allvarligt påverka lågt liggande kustområden och låglänta öar. Världens skogar *kan* komma att utsättas för klimatstress. Tillgången på fisk i världshaven *kan* minska ytterligare till följd av fortsatt försämring av miljön i världshaven liksom av den pågående utfiskningen. Situationen *kan* kompliceras av nya globala epidemier till följd av klimat- och miljöförändringar. Långvariga internationella konflikter *kan* komma att utspelas kring kontrollen av viktiga naturresurser. Om epoken med samhällen byggda på storskalig användning av fossila bränslen går mot sitt slut, innebär en sådan situation ett avgörande hot mot huvuddelen av den ekonomiska verksamheten i de former som vi känner idag.

Det är naturligtvis helt omöjligt att ha någon mening om vilken kombination av faktorer som kan leda till en omvälvande brytningstid 2020-2035 och som i så fall kommer att påverka allas tillvaro på olika sätt, inte minst på det ekonomiska området. Om vi har rätt i vår bedömning, kommer man i olika delar av världen tvingas att febrilt söka efter former för en annan ekonomisk politik och en annan ekonomisk praktik. Länder och regioner, där den mentala beredskapen för en sådan stor förändring är störst, *kan* förväntas komma snabbast igång med en omställning.

Under gynnsamma omständigheter *kan* man sedan för perioden 2035-2050 hoppas på en stabilisering i krishanteringen, en stabilisering som bygger på och utvecklar nya former för den ekonomiska praktiken. Under denna period *kan* också en allmän omsvängning äga rum i synen på vad som är ”utveckling”. Det skulle i så fall innebära ett brott mot den sedan 1700-talets upplysning (i Väst) dominerande uppfattningen om vad ”utveckling” innebär. (Detta utvecklas vidare i kap 4.) Under den här tiden kanske människor i allmänhet över hela världen på djupet inser att vårt kosmiska hem – planeten Jorden – faktiskt är begränsat och att detta måste påverka det egna beteendet, inte minst i ekonomiskt avseende. Det *kan kanske* bli en brytningstid som skulle kunna inleda ett nytt kapitel i mänsklighetens historia.

2.

Olika röster i debatten

I den offentliga diskussionen om framtiden finns för närvarande ett antal konkurrerande uppfattningar eller positioner. Vi tror att man kan urskilja minst ett halvdussin. Låt oss först presentera dem och vår kritik av dem. Både genom dessa bedömningar och genom angivandet av våra utgångspunkter kommer vår egen position i debatten att framgå.

En *första position* intas av många inom näringslivet och politiken. De ser inte några principiella problem med att fortsätta som hittills – ”business as usual”. En genomtänkt företrädare för den uppfattningen är Stefan Fölster, chefsekonom på Svenskt Näringsliv. I boken *Farväl till världsundergången – konsten att överleva växthuseffekten* (2008) deklarerar han sin tro att samhället – med ingenjörernas hjälp – kan klara anpassningen till förändringarna i klimatet. Andra, som talar för business as usual, går längre och förnekar att det finns något klimathot överhuvudtaget eller att det föreligger några allvarliga risker för brist på viktiga naturresurser. Miljöproblem ses som ”externaliteter” som kan reduceras genom lämpliga miljöavgifter. Samma personer omfattar också gärna tanken att marknaden – lokalt och globalt – är bäst på att lösa eventuellt uppkommande problem.

Vår kritik av denna uppfattning innebär att vi menar att ett förnekande av klimathotet är uttryck för ett önsketänkande. Tillräckligt tunga argument för att klimathotet är reellt har framförts av en nästan enig grupp kompetenta klimatforskare inom IPCC. Även Fölsters allmänna tro på anpassningens möjlighet under fortsatt business as usual framstår i våra ögon som orealistisk. Om den framtida tillgången på viktiga naturresurser kan man naturligtvis ha olika uppfattningar. Att framtiden skulle vara oproblematisk på det området är dock ytterst osannolikt. Därtill måste man räkna med att ekosystemtjänsterna *kan* komma att reduceras påtagligt till nackdel för all ekonomisk verksamhet med allvarliga sociala konsekvenser. De som omfattar den första positionen i debatten utmärker sig inte heller för ett långsiktigt tänkande. Deras fokus är avkastningen av den ekonomiska verksamheten på kort och möjligen på medellång sikt. Även om man är positiv till ekonomins globalisering, ger man inte uttryck för värderingen att alla människor runt om i världen har rätt till hyggliga sociala och ekonomiska levnadsvillkor.

En *andra position* i framtidsdebatten intas av dem som erkänner klimat- och resursproblemen som både verkliga och allvarliga. De menar dock att klimatproblemen kan lösas genom en teknisk utveckling, som bland annat bygger på

en massiv användning av solenergi. En sådan utveckling anses dock kräva ett starkt stöd av politiska beslutsfattare. En välartikulerad företrädare för denna uppfattning är Christian Azar i boken *Makten över klimatet* (2008). Många som intar denna andra position synes utgå från att resursproblemen generellt kan lösas genom substitution (vilket innebär att inte längre tillgängliga resurser ersätts av andra typer av resurser). De kan åberopa en rad historiska exempel på att sådant skett tidigare i industrisamhällets historia.

Vår kritik av denna uppfattning bygger i första hand på att vi inte tror att klimat- och resursproblem enbart kan lösas genom teknisk utveckling. Det krävs enligt vår mening samtidigt livsstilsförändringar inom världens över- och medelklass (ett krav som, enligt Azar, kan uppfattas som att man utsätter sina medmänniskor för psykisk skuldbelastning). Man kan heller inte anta att det politiska stödet är givet för en massiv utveckling av tekniskt nyttjande av solenergin, eftersom många politiker mer tror på kärnkraftens möjligheter. Det finns därtill statsvetare som menar att det inte är tekniken som är problemet utan politiken. Dess oförmåga att hantera problem vilkas verkningar sträcker sig långt in i framtiden är välkänd. När det sedan gäller tron på substitution som lösningen på allmänna resursproblem, menar vi, att vad som har skett upprepade gånger i det förflutna ändå inte kan förutsättas ske också i framtiden. Det är ett obevisbart antagande.

En *tredje position* bygger på Brundtlandskommissionens idéer om möjligheten till en globalt hållbar utveckling (hållbar i ekologisk, ekonomisk och social mening). I begreppet ”hållbarhet” ligger ju potentiellt tanken på långsiktighet. När tanken lanserades 1987, var det självklart att förknippa ordet ”hållbar” med begreppet ”utveckling”, inte minst med tanke på de eftersatta behoven i de så kallade ”utvecklingsländerna”. Aktörer både inom politiken och inom ekonomin har sedan dess använt ordet ”hållbar” i en rad sammanhang. Under 90-talet infördes begreppet ”ekologisk modernisering” för att beskriva hur den hållbara utvecklingen skulle kunna förverkligas. Man talade också om att industrin skulle bli ”grön” (”the greening of industry”). Man trodde på en ”grön tillväxt” och på ”grön energi”. Inom politiken framfördes tanken på ”det gröna folkhemmet”. I dagsläget pekar man kanske mer på det akuta behovet av att genom skatter, avgifter eller regler förändra människors och företags beteenden i form av konsumtion och investeringar.

Vår kritik av denna uppfattning tar först fasta på att man inom vetenskapen inte lyckats enas om en närmare bestämning av vad ”hållbar utveckling” egentligen innebär och hur förändringar i riktning mot ökad ”hållbarhet” skall mätas. Vi menar också att ingenting är i grunden långsiktigt ”hållbart”. Det vore kanske därför bättre att tala om en ”uthållig utveckling” (på engelska ”sustainable development” – engelskans ”sustain” betyder som musikalisk term just ”hålla ut”),

samtidigt som man problematiserar dagens användning av begreppet ”utveckling” i meningen ”samhällsutveckling”. Vi är också kritiska till det flitiga användandet av adjektivet ”grön”. Användningen är inte ägnad att tydliggöra vilka tekniska, politiska och värderingsmässiga förändringar som kommer att krävas. Vår huvudinvändning mot denna uppfattning är dock att man från Brundtlandkommissionen och framåt aldrig tagit verklig hänsyn till de ramar som utvecklingen måste hålla sig inom, om inte framtida generationer skall lida skada.

Det finns även de som intar en *fjärde position* genom att föreställa sig att sjunkande tillgångar på olja snart kommer att utlösa stora förändringar. En som tydligt artikulerat denna inställning är Björn Forsberg i boken *Omställningens tid. Tillväxtens slut och jakten på en hållbar framtid* (2012). Han utgår bland annat från bedömningar av den amerikanska militären som varnar för en massiv oljebrist från 2015 (s 17 med not 13). Sannolikt kommer en global ekonomisk avmattning att uppskjuta den kritiska tidpunkten ett antal år. En lärorik illustration av vad en nedgång i oljetillförseln kan betyda, ges enligt Forsberg av Kubas öde, när Sovjetunionen kollapsade och upphörde att förse Kuba med olja. En tid av svåra prövningar följde som dock med tiden kunnat hanteras genom en omställning av näringsliv och levnadssätt (s 287-304). ”Omställning” är nyckelordet inte bara i titeln till Forsbergs bok utan i hela hans budskap. Han ger exempel på att denna omställning redan har inletts i liten skala på några ställen i världen.

Vi menar inte att Forsbergs scenario är orimligt. Vi tror själva på att energifrågan *kan* ligga bakom den brytningstid vi tycker oss kunna ana efter 2020. Vi är däremot kritiska till att fokus bara ligger på oljan. Ingen kan veta om det blir klimatet, tillgången på energi, en allmän resurskris eller anknytande lokala, regionala eller internationella konflikter, som kommer att utlösa en brytningstid. Forsbergs bild av omställningens möjligheter är djupt sympatisk men i våra ögon både alltför enkel och alltför vag. Vi tror att ”omställningen” *kan* komma att bli betydligt mer turbulent.

Så har vi en *femte position* där det förutses en ”kollaps” för den industriella civilisationen. En företrädare för den uppfattningen är David Jonstad i boken *Kollaps. Livet vid civilisationens slut* (2012). Han målar upp en komplicerad situation med miljö- och klimatkris, energibrist, allmän resursbrist och en djup ekonomisk kris när slutligen ”tillväxtbubblan brister”. Han ser en kollaps närma sig för den industriella civilisationen och avvisar tanken på att en ekologisk modernisering skulle kunna rädda oss. Hans hopp ligger i att samhället skall visa sig vara ”resilient”, det vill säga ha förmåga att anpassa sig till helt nya förutsättningar.

Vår kritik av den uppfattning som framträder i Jonstads bok gäller inte så mycket den konkreta beskrivningen av problemsituationen. Vi ifrågasätter däremot

hans starka tes om en kommande kollaps och att civilisationen sådan vi känner den närmar sig sitt slut. Sin tes bygger han på en teori som han funnit hos en amerikansk antropolog, Joseph Tainter. Denne menar i boken *The collapse of complex societies* (Cambridge University Press 1988) att samhällen tenderar att kollapsa när de ”adderar nya lager av komplexitet”, något som hela tiden kräver mer och mer energi. Bevisen för teorin hämtas från historien. Huvudexemplet är det romerska rikets undergång. Jonstad tar själv upp det exemplet i sin bok (s 79-92). Vi menar att samhällsvetenskapliga teorier principiellt aldrig utsätts för samma prövning och modifiering som naturvetenskapliga teorier. Risken är att man i de empiriska bevisen ser det man vill se. Det gäller inte minst i det här fallet, där man hänvisar till det romerska rikets öde. Beskrivningen av detta samhälls utveckling och undergång håller alls inte stånd inför en källkritisk prövning. Vi tror alltså inte på förutsägelsen om en kommande kollaps – i betydelsen totalt sammanbrott – samtidigt som vi delar Jonstads oro för de komplexa problem som vi är övertygade om kommer att sätta sin prägel på den överblickbara framtiden.

En *sjätte position* intas av Anders Wijkman och Johan Rockström i böckerna *Den stora förnekelsen* (2011) och *Bankrupting Nature* (2012). De utgår från att dagens kris är trefaldig - finansiell, ekonomisk och rör ”naturens ekonomi”. De båda författarna har liksom vi sin fokus på problemen med klimat, miljö och resursförbrukning. Dagens ekonomi tar inte hänsyn till dessa problem. Marknaden klarar inte av att hantera situationen. En ny politik krävs men dagens partier saknar visioner. De kritiserar också dagens ekonomiska teorier. De efterfrågar därför både nya ekonomiska teorier och nya politiska regelverk men också ett nytt sätt att tänka (”a new mind-set”). Deras bok mynnar ut i en rad konkreta förslag.

Vår egen position ligger inte långt från den som Wijkman och Rockström intar. Vi uppskattar inte minst deras effektiva vederläggande av klimatförnekarnas argument. Vi delar däremot inte deras tilltro till att nya ekonomiska teorier och nya politiska regelverk i sig kan få en avgörande roll. Vi tror att stora och nödvändiga förändringar i tänkesättet måste utvecklas bland medborgarna innan deras valda företrädare kan agera kraftfullt. Likaså måste tillämpningen av nya ekonomiska styrinstrument vila på allmänhetens förståelse och acceptans. Till en del har vi samma syn på behovet av ett nytt sätt att tänka. Men vår uppfattning är på den punkter radikalare än Wijkmans och Rockströms. Vi tror att det är nödvändigt att skapa en ny existensförståelse. Det var själva huvudpoängen i vår bok *Behovet av en ny förståelse* (2010).

Avsikten med denna skrift är därför att stimulera en bred debatt i syfte att bidra till ett nytt sätt att tänka om de omfattande problem som vi alla står inför. En sådan debatt är av hög relevans med tanke på att det i samhället inte finns någon

inbyggd förmåga till anpassning till helt nya villkor. Vi människor måste medvetet söka efter nya sätt att reagera på problem. I det första avsnittet av denna skrift hävdade vi att världen *kan* komma att genomgå en svår brytningstid från kanske 2020 och framåt. Vi menar att ingen idag kan ange vad som kommer att utlösa den krisen men vi tror att den sannolikt *kan* bli betydligt djupare än de nu aktuella kriser som inleddes 2008. Man kommer kanske i framtiden att tala om ”den lilla krisen” (från 2008 och framåt) och om ”den stora krisen” (efter 2020).

Vår uppmaning till omtänkande utgår från ett dubbelt perspektiv. Det ena innebär att människan i sina överväganden måste ta hänsyn till av naturen givna grundläggande omständigheter och som människan inte kan förändra. Detta är ett självklart perspektiv inom naturvetenskap. Eftersom människans påverkan på sin omgivning under långa historiska tider endast varit lokal eller temporär och först på senare tid blivit global och i vissa stycken oåterkallelig, har denna aspekt inte blivit vare sig allmänt förstådd eller respekterad. Vi menar att det, särskilt inom många av de samhällsvetenskapliga traditionerna, idag finns en bristande förståelse för att det alls existerar absoluta förutsättningar för människors samhällsliga verksamheter.

Vårt andra perspektiv handlar om människan själv och hennes mentala och sociala förmågor. Vi ser en risk i att underskatta människans mentala kapacitet när det gäller att tolka omvärlden och förmåga att agera i enlighet med denna tolkning. Om man föreställer sig människans förmåga enbart utifrån hur människor agerar under de just nu rådande samhällsliga villkoren, kan man kanske inte se den potential människor har, när det gäller att anpassa sig till helt nya villkor. Vi menar att det finns all anledning att i detta sammanhang beakta humanvetenskapernas kunskaper. De kan ge en grundläggande förståelse för människan och hennes sätt att utforma synen både på det egna livet och på samhället.

Dessa båda perspektiv leder oss till uppfattningen att vi alla behöver tänka mycket brett och mycket öppet inför en kommande brytningstid. Låt oss därför inleda det arbetet omgående!

3.

Dagens ekonomi inte anpassad till morgondagens verklighet

Ekonomi (i grundbetydelsen "hushållning") handlar om hur vi människor konkret använder oss av nyttigheter i vår omgivning, ofta efter att ha omvandlat eller förädlat dem. Ekonomi handlar därtill om hur vi människor väljer att organisera våra ekonomiska relationer. Ordet "ekonomi" används också för att ange hur vi teoretiskt tänker kring dessa verksamheter. En såväl intellektuell som praktisk svårighet utgörs av att det inte finns några absoluta "ekonomiska sanningar" som skulle motsvara exempelvis kunskapen om ekosystemens naturgivna sätt att fungera.

Dagens ekonomiska teorier har framför allt inget att säga om de naturgivna villkoren för människan på Jorden (områden som miljöekonomi och ekologisk ekonomi utgör dock intressanta initiativ). Vi menar att dagens ekonomiska praktik och ekonomiska organisatoriska system vilar på en grundläggande illusion, vilket resulterar i att fundamentet för den nuvarande ekonomiska verksamheten successivt gröps ur. Resultatet riskerar att bli en situation där människor inte längre kan försörja sig själva eller upprätthålla viktiga samhällsfunktioner.

Sedan lång tid tillbaka har det setts som en självklarhet att det som rör människan är något principiellt annat än det som rör resten av naturen. Människan anses ha en särställning. Med en sådan grundsyn uppfattar man att den avgörande faktorn för utvecklingen är människan själv.

Detta kan sägas vara den tankemässiga grunden för det industriella försörjnings-sätt som har dominerat den västerländska samhällsutvecklingen i över två århundraden. Naturen har reducerats till en bakgrund för mänsklig verksamhet och uppfattas principiellt inte som en grundläggande faktor att utgå från. En följd av detta synsätt är föreställningen att "resurser" är något som skapas av människan.

Att människan långsiktigt måste anpassa sig till naturens villkor i sin hushållning borde enligt vår mening tvärt emot uppfattas som basalt för all ekonomi. Vi menar samtidigt att det inom ramen för denna begränsning finns en betydande handlingsfrihet för människan. Mot den bakgrunden vill vi i detta avsnitt kritiskt granska dagens ekonomiska föreställningar genom att dels beskriva några egenskaper hos dagens ekonomi, dels lyfta fram de negativa konsekvenserna av dagens ekonomiska praktik.

Egenskaper hos dagens marknadsekonomi

Den ekonomiska praktiken karakteriseras idag av specialisering och koncentration till stora företag och koncerner. Samtidigt har det skett en successiv överföring av manuella arbetsinsatser till maskiner (idag ofta datorstyrda) eller till människor (ofta i avlägsna länder) med små möjligheter att få goda löner och goda sociala villkor. Den ekonomiska globaliseringen har därtill medfört att makt flyttats från nationella demokratiska institutioner till transnationella kommersiella aktörer. De riktigt stora koncernerna har i praktiken fått ett inflytande som kan vara större än det som utövas av enskilda staters regeringar. Detta innebär att spänningen mellan den demokratiska samhällsorganiseringen rörande politiska beslut, där alla medborgare skall behandlas lika, och den ekonomiska organiseringen, där makt fördelas utifrån ekonomisk styrka, har förskjutits. Politiken har kringskurits maktmässigt av de ekonomiska aktörernas växande styrka och deras möjligheter att (genom reklam, lobbyverksamhet och på andra sätt) påverka opinioner.

Samtidigt har producenterna skaffat sig ökad makt på konsumenternas bekostnad. På senare tid har skuldsättningen – på ett olyckligt sätt – ökat hos stater, företag och hushåll i syfte att driva på utvecklingen i riktning mot ökad ekonomisk tillväxt. Allvarliga problem uppstår om de därmed ställda förväntningarna inte infrias, vilket tydligt visas genom den aktuella så kallade eurokrisen.

Denna ekonomiska utveckling hänger samman med att transporter, även långväga sådana, framstått som mycket billiga genom den hittills rikliga tillgången till lättåtkomlig olja och andra naturresurser. Därmed har det kunnat byggas ett gigantiskt industriellt maskineri där i princip allt kan levereras – ”just in time” – till den som för tillfället är villig att betala. Detta har i sin tur medfört att störningskänsligheten i hela systemet blivit kritisk. I en situation, där individens faktiska tillgång till nödvändiga varor och tjänster hänger på att systemet fungerar i sin helhet, kan små störningar utlösa mycket stora effekter. Det kan röra sig om aska från isländska vulkaner, en tsunami i Japan, nya egenskaper hos mikrober som kan förorsaka allvarliga och svårbehandlade sjukdomstillstånd, elavbrott, social eller politisk oro inom områden med nyckelfunktioner, ja till och med falska rykten kan skapa allvarliga störningar. Som individ kanske man har ytterst små möjligheter att själv hantera situationer som avviker från det förväntade. Man skulle kunna hävda att många av dagens människor för sin individuella överlevnad är beroende av ett fungerande globalt industriellt maskineri.

Denna beskrivning av en del egenskaper i den ekonomi som dominerar globalt visar på några problematiska drag hos dagens praktik. Den som vill ta del av vår uppfattning om en fungerande marknadsekonomi kan läsa fördjupningstext 1.

Fördjupningstext 1. *En fungerande marknadsekonomi och dess förutsättningar*

Begreppet marknadsekonomi bygger ytterst på den jämlika och närmast frihetliga tanken om allas rätt att fritt göra affärer och att det endast är parterna själva som avgör innebörden av en affärssuppgörelse. Statlig reglering av marknadsaktörernas formella handlingsutrymme kan uppfattas som legitim endast om den säkerställer förutsättningarna för den marknadsmässiga friheten och för en konkurrens på lika villkor. Sådan reglering kan handla om konsumentskydd eller hinder mot utveckling av monopol. Marknadsekonomi brukar ses som en del av ett demokratiskt samhälle.

Det finns dock några förutsättningar för en väl fungerande marknad som alltför sällan diskuteras. En är att parterna måste vara informationsmässigt någorlunda jämstarka för att de på lika villkor skall kunna förhandla om priser och andra affärsmässiga förhållanden. Det är lätt att konstatera att små aktörer och enskilda konsumenter har små möjligheter att agera på lika villkor mot stora företag och globalt verkande koncerner.

En annan förutsättning för en väl fungerande marknad inom ett visst område är att det finns flera såväl producenter som konsumenter. Om det enbart finns några få producenter – ett oligopol – så kan konsumenterna inte säkert räkna med att dra nytta av någon konkurrens mellan producenterna. De få producenterna kan i praktiken dela upp den aktuella marknaden mellan sig och dra nytta av den högre prisnivå som de då själva kan påverka.

Ytterligare en negativ faktor för konsumenterna är att de inte har möjlighet att efterfråga det som *inte* erbjuds. Om producenterna inte har något intresse av en viss teknisk eller annan utveckling som däremot konsumenterna vill ha, så har de senare endast valet att själva producera det de önskar, om nu detta är tekniskt och på annat sätt möjligt.

En ytterligare förutsättning för en fungerande marknad är att en potentiell köpare i princip och utifrån sin egen självständiga bedömning skall kunna avstå från att göra affär. Om man är tvingad att köpa eller att ingå ett avtal är detta en så allvarligt begränsande faktor för köparens affärsmässiga frihet, att en välfungerande marknadssituation inte kan uppstå. Man kan inte avstå från sådant som sjukvård, grundläggande skolutbildning, personlig assistans om man är handikappad, obligatorisk bilbesiktning och så vidare. Dessa verksamheter kan därför aldrig helt inordnas i en marknadsekonomi. Det som dock är möjligt är att offentliga organ agerar som köpare och sedan tillhandahåller det man köpt till de behövande att själva välja ur. Denna aspekt av marknadsekonomin rör dess funktion inom ett samhälle som organiserats på ett demokratiskt sätt och där alla medborgare förväntas bli lika behandlade.

Denna kritiska omständighet ligger nära det man kallar ”naturliga monopol”. Dessa karaktäriseras av att det inte finns några naturgivna eller medvetet valda möjligheter till marknadsmässig frihet. Det kan exempelvis inte byggas flera konkurrerande system för dricksvatten, avlopp, eldistribution eller järnvägslinjer. Därför måste sådant klaras ut i någon särskild demokratisk ordning där rättigheter och skyldigheter för såväl producenter som konsumenter tydliggörs. Om detta inte sker kan det vara till

konsumentens nackdel. Det finns exempelvis endast en aktör som äger den enskilde konsumentens elnät. Därför kan det aldrig uppstå någon marknad när det gäller sät- tet och kostnaden för överföringen av el till konsumenten. Det har under senare tid visat sig att konsumenternas kostnader för tillgång till elnätet har stigit i betydande grad utan att detta tydligt kunnat motiveras av särskilda kostnadsökningar inom om- rådet eller att verksamheterna skulle gå med förlust. Elnätens ägare ges idag ett helt orimligt övertag över konsumenten genom det svaga demokratiska inflytandet på området. Man låtsas att det handlar om en marknad, vilket det inte finns förutsätt- ningar för. (När det gäller själva produktionen av el i kraftverken kan en konsument däremot låta det ena eller andra elbolaget generera den elkraft hon behöver och därmed kan det finnas en marknad för produktion av el. Det som konsumenten egentligen köper är en tjänst som innebär att leverantören lovar att tillföra kraftnätet lika mycket el som konsumenten förbrukar.)

Negativa konsekvenser av dagens ekonomiska praktik

Enligt vår mening får dagens ekonomiska praktik en rad negativa konsekvenser som blir synliga först på längre sikt. En **första ytterst allvarlig konsekvens** av dagens ekonomiska praktik är att naturresurserna på Jorden successivt utarmas. Människans ständigt ökande förbrukning tär allt snabbare på de trots allt begrän- sade lager som utgörs av lättåtkomlig olja och lätt tillgängliga mineraler. Männi- skans kortsynta behandling av levande system med deras mångfald av arter i komplex samverkan leder dessutom till minskad produktion av naturens kost- nadsfria ekosystemtjänster. Detta innebär att vi *de facto* minskar kommande ge- nerationers handlingsmöjligheter. I vilken omfattning detta sker och hur denna successiva förbrukning ser ut i detalj kan man ha olika uppfattningar om. Dock kvarstår det som ett faktum att denna utarmning existerar, är omfattande och i många fall accelererar. Hänsyn till dessa grundläggande frågor *bör* givetvis tas av såväl den ekonomiska praktiken som dess bakomliggande teorier samt natur- ligtvis av den ekonomiska politiken.

En förklaring till att begränsningar rörande tillgången på naturresurser inte beak- tas kan givetvis vara, att man hyser uppfattningen att det i framtiden skall gå att ersätta en resurs med en annan (den så kallade substitutionsprincipen). Det finns många historiska exempel på sådana skiften. Som vi hävdar redan tidigare, kan substitutionsprincipen dock inte åberopas som en allmän garanti för att det alltid skall gå att undvika begränsningar på detta sätt. Historiska erfarenheter kan inte utan vidare förväntas bli upprepade i framtiden. Dessutom kan substitutionsprin- cipen inte tillämpas på biologiska resurser. Om en levande art har utrotats, är det en förlust som inte kan ersättas genom mänsklig försorg. Hänsyn till dessa grundläggande fakta *bör* lyftas fram i debatten.

En andra negativ konsekvens av dagens ekonomiska praktik handlar om det avfall och de restprodukter som blir över vid olika slag av ekonomisk verksam-

het. Det finns redan en del regler som rör hur avfall skall hanteras och som pekar ut vem som är ansvarig. Detta gäller dock inte i samma utsträckning utsläppen av koldioxid. Lufthavet och oceanerna har inga ägare. Visserligen finns det exempelvis utsläppsrätter och liknande överenskomna regler, men dessa är inga effektiva hinder för utsläpp av stora mängder koldioxid. Det faktum att naturen faktiskt har en begränsad förmåga att ta emot ämnen som härrör från människans verksamheter *bör* också hanteras som en grundläggande fråga vid alla ekonomiska avgöranden.

En tredje allvarlig konsekvens av dagens ekonomiska praktik är att en global snedfördelning fortfarande består mellan olika människors möjligheter att tillgodose sina grundläggande behov. Att det i många länder växer fram en medelklass som lever materiellt sett goda liv, innebär inte att samma sak skulle vara en möjlighet för världens alla människor. Det skulle förutsätta att det inte fanns begränsningar i tillgången på naturresurser (jord, vatten, energi, mineraler etc.). Om alla människor på Jorden skall kunna få sina grundläggande behov tillgodosedda, *bör* förändringar genomföras i ekonomins funktionssätt i kombination med restriktioner för dem som idag förbrukar mycket.

Ytterligare en allvarlig konsekvens av dagens ekonomiska praktik är att banker och andra finansiella institut (i varje fall de riktigt stora) numera har en särställning inom ekonomin. Detta exemplifieras av de enorma åtaganden som staterna själva och deras medborgare tvingas till i krisdrabbade länder av så olika karaktär som USA, Grekland och Irland. Överhuvudtaget har den så kallade ”finansiella industrin” kommit att få alltför stor betydelse inom den globala ekonomin. Vi menar därför att man *bör* – för klarhetens skull – skilja mellan den reala ekonomin och den finansiella. Se fördjupningstext 2 om denna åtskillnad.

Fördjupningstext 2. *Real respektive finansiell ekonomi*

En föga diskuterad omständighet inom marknadsekonomin som den tillämpas idag är skillnader mellan förtjänster baserade på produktion och försäljning (real ekonomi) och förtjänster från ägande och transaktioner av kapital (finansiell eller symbolisk ekonomi). Om den finansiella ekonomin får för stort inflytande kan den dominera företagens överväganden. Därmed kan de finansiella aktörernas ofta kortsiktiga intressen (ett exempel på detta är de idag inte ovanliga avkastningskraven på 15-20 % per år) väga tyngre än hänsynen till både kundernas intressen och långsiktigheten i det egna företaget. Dessutom medför ofta ett stort inflytande från finansiella intressen att stora företag blir allt större på bekostnad av de mindre. Banker och andra finansiella aktörer har i praktiken en mycket stark ställning, när det gäller hur företag och marknader utvecklas. Deras inflytande leder inom praktiskt taget alla områden till att antalet marknadsaktörer minskar. Detta undergräver den förutsättning för en väl fungerande marknad som en mångfald av både producenter och konsumenter utgör.

Uppdelningen av ekonomin i en real och en finansiell del skall inte ses som ett antingen eller, det vill säga att en viss verksamhet antingen handlar om real eller om finansiell ekonomi. Den finansiella delens ursprungliga funktion som verktyg för reala ekonomiska verksamheter har successivt tonats ner. Utvecklingen har lett till att det som ibland kallas ”finansindustrin” lever sitt eget liv tämligen oberoende av, eller till och med överordnad, det som händer i den reala ekonomin.

Den ekonomiska praktiken handlar således om två helt olikartade verksamheter. Den ena innebär att tillverka varor och utföra tjänster. Den andra innebär att hantera symboler – värdepapper, pengar, överenskommelser och så vidare. Den reala ekonomin och den finansiella kopplas ihop genom det förtroende som tilldelas symbolerna. Ingen tror givetvis att kontokortet i sig har något större värde, men däremot finns en mycket stor tilltro till att den symboliska information som finns lagrad på det skall respekteras av dem som gör affärer.

Användningen av system för ekonomiska symboler är givetvis oerhört praktisk, eftersom det innebär att vi slipper byteshandel och kan vidga kretsen att göra affärer med till i stort sett alla. Problem uppstår däremot om det inte finns en balans mellan de symboliska (finansiella) värdena och de reella. Om det finns mer pengar än som motsvarar en rimlig relation till den samlade mängden av reella resurser uppkommer inflation. Det finns pengar men inget att köpa för, eller också finns det pengar som har så lågt förtroende hos säljarna att dessa inte vill göra affärer. Historien har mängder av exempel på detta.

Det finns också en annan möjlig obalans mellan de reala och de finansiella värdena. Det kan vara så att man vill använda den finansiella ekonomins värdepapper som ett sätt att bevara värden inför framtiden. Man kan vilja ha dem för att kunna få sin försörjning som pensionär till exempel. Finansmarknadens fonder tillämpar denna tanke, men de som utnyttjar dessa fonder vill inte endast bevara värdet på insatta medel, utan också (utan egen reell ekonomisk verksamhet) öka på det kapital som finns i fonderna genom att de finansiella värdena ”placeras” på lämpligt sätt.

Eftersom sådana finansiella tillgångar inte utsätts för den nödvändiga jämförelsen med den reella ekonomin förrän längre fram i tiden, så kan orealistiska värderingar döljas under lång tid. Man tror sig ha tillgång till värden som i praktiken inte existerar, eftersom det vid den framtida tidpunkten kanske inte finns någon reell ekonomisk verksamhet som kan motsvara de finansiella värdena. Pensionskontot kan se stort ut, men räcker ändå inte långt, när det en dag skall omsättas i konkreta nyttigheter.

Frågor om pensioner och utformningen av pensionssystem kan tydligt illustrera skillnaden mellan real och finansiell ekonomi. En pensionär lever, liksom alla andra, av den reella ekonomiska aktivitet som sker vid varje given tidpunkt, men bidrar i allmänhet inte praktiskt till denna. Däremot betalar pensionären för sin konsumtion genom uttag från något slags pensionssystem. Ett sådant kan och bör utformas som långsiktiga investeringar i real ekonomisk verksamhet. Det finns, exempelvis, ganska många som individuellt gör så genom att i god tid före sin pensionering investera i ett boende anpassat för en pensionärstillvaro med lämplig grad

av service. Man kan också långsiktigt placera pengar i deläggande av företag med real ekonomisk inriktning.

Helt annorlunda är det med de (för närvarande mycket vanliga) pensionsystem där pengarna används för att, med ett gammalt uttryck, spela på börsen. Då deltar man endast i den andrahandsmarknad som börsaktier utgör. Man förväntar sig värdestegringar utan annan insats än risktagande. Sådana system bygger på den finansiella – den symboliska – ekonomin. Detta sätt att hantera frågan om pensioner är av tämligen sent datum.

Utgångspunkten för att få pension är givetvis att denna baseras på tidigare intjänade arbetsinkomster, som inte betalats ut som lön. Pensionskapitalet hade länge en relativt låg förräntning genom att ansvariga myndigheter och försäkringsföretag i första hand inriktade sig på säkra avkastningar. Det fanns uttalade begränsningar gällande vilka finansiella instrument som kunde användas.

Genom att riva upp dessa begränsningar för hur pensionskapitalet får förvaltas har förväntningarna hos en bred allmänhet skruvats upp. De finansiella aktörernas kort-siktiga intressen har fått en stor spridning i allmänna föreställningar om kapitalets avkastning även på lång sikt.

En slutsats är att pensionskapitalet bör användas för att stödja den reala ekonomin. Normen blir att pensionskapitalet skall bidra till att skapa reella nyttigheter. Vilken avkastning som skapas blir en konsekvens av hur den faktiska produktionen av reella värden lyckas.

En ytterligare negativ konsekvens av dagens ekonomiska praktik med den finansiella industrins dominans är bankernas och kreditinstitutens betydelse för mängden betalningsmedel i cirkulation. Detta är en aspekt av ekonomin som allmänheten först nyligen har börjat bli medveten om. Vi menar att det förhåller sig på följande sätt. Tidigare fanns restriktioner där bankerna fick fördela krediter inom en tilldelad ram. Alltsedan avregleringen på 1980-talet har banker och kreditinstitut en mycket större frihet att, genom kreditgivning, *skapa betalningsmedel* som vida överstiger den mängd som behövs för den reala affärsverksamheten. Det har lett till nya marknader för finansiella instrument som enbart bygger på finansiella värden, ofta i kombination med orealistiska förväntningar. I fördjupningstext 3 finns en utvidgad diskussion av detta fenomen.

Fördjupningstext 3. Om pengar och pengars värde

Vår moderna utveckling har lett till att finansiella värden och reella nyttigheter alltför ofta förväxlas. Det finns en allmän förväntan på att finansiella värden skall växa. Detta kommer till uttryck genom tillämpning av det man kallar (positiv) diskonteringsränta; se exempelvis: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Kalkyl%C3%A4nta>. Detta begrepp används för att uppskatta vad en framtida tillgång eller skuld kan vara värd idag – det så kallade nuvärdet. Eftersom diskonteringsräntan antas vara positiv, innebär det att man (utan andra argument än åberopande av historisk statistik) förvän-

tar sig en ekonomisk tillväxt av ett finansiellt kapital som uppgår till ett visst värde (alltså diskonteringsräntan). Detta gör att man till synes kan betala en liten summa nu för att få stora mängder nyttigheter i framtiden. Några garantier för att detta skall realiseras finns naturligtvis inte.

I det finansiella system som finns i den globala ekonomin idag skapas, som vi sett, betalningsmedel inte bara genom centralbankernas möjligheter att bevilja lån utan också genom bankernas egen utlåning och låntagarnas skuldsättning. Varje gång en kredit beviljas finns två balanserande relationer. Den som lämnar krediten har en fordran på låntagaren, men samtidigt har denne en fordran på banken eller kreditinstitutet att betala ut de pengar som skuldsedeln utvisar. Dessa ömsesidiga skulder skapar en situation där låntagaren får en ökad betalningsförmåga; om man så vill har penningmängden därmed ökat. Denna ”penningmängd” hamnar när den används, förr eller senare på nytt i banker, nu som inlåning. Dessa banker får då än större utrymme att bevilja krediter, något som leder till en ännu större penningmängd och så vidare. Denna mekanism kallas för ”multiplikatoreffekten” eller ”kreditmultiplikatorn” och är sedan länge väl känd bland ekonomer. Se exempelvis Klas Eklunds förklaring i boken *Vår ekonomi* (2005) s 232. Däremot uppmärksammas inte tillräckligt denna mekanism för successiv överflyttning av samhälleligt inflytande till banker och kreditinstitut.

Ökningen av betalningsförmågan genom kreditgivning leder samtidigt till att den totala skuldsättningen ökar. Bankerna har under senare år haft och har ännu små restriktioner för sin kreditgivning. De finansiella institutens uppfinningsrikedom när det gäller att skapa nya finansiella ”produkter” tycks dessutom oerhört stor. Detta leder till att den finansiella delen av ekonomin ökar mer än den reala ekonomi, som finansverksamheten ursprungligen skulle vara ett verktyg för. Den stora skuldsättningen kan fungera så länge det finns ett gemensamt förtroende bland alla aktörer. När detta sviktar och man börjar kräva tillbaka sina fordringar uppkommer en finansiell kris eller kanske till och med en ekonomisk krasch. De nuvarande europeiska ekonomiska bekymren illustrerar dessa mekanismer.

Man skulle kunna hävda att den finansiella ekonomins starka ställning är ett ekonomiskt uttryck för att människan ställt sig utanför den verkliga världen (naturen) och skapat sin egen fiktiva ekonomiska värld. Det problematiska är att det som betraktas som finansiella tillgångar förr eller senare kommer att användas för att ställa anspråk på den reala ekonomin. Då kan det uppkomma så kallade ekonomiska bubblor, det vill säga att de reala värdena understiger de finansiella förväntningarna. Om det alltså inte finns förutsättningar för att få de nyttigheter som förväntas, på grund av naturliga begränsningar av skilda slag, skapas risk för starka negativa sociala effekter.

Vi menar att bankernas och kreditinstitutens nuvarande inflytande över penningmängdens storlek är en av grundorsakerna till dagens ekonomiska kris (som vi kallar ”den lilla krisen” [jfr s 16](#)). Skulle man vara konsekvent i tillämpningen av försiktighetsprincipen borde man börja räkna med negativ diskonteringsränta. Detta skulle innebära att man räknade med att de symboliska värdena kommer att bli allt mindre värda i reala termer framöver. I sådant fall skulle det vara

klokt att genast betala för de nyttigheter man nu behöver eller för konkreta investeringar, eftersom dessa i framtiden sannolikt blir dyrare. En sådan tanke stämmer väl överens med insikten om att naturens lagerresurser (till exempel olja) kommer att bli allt mer sällsynta eller svårtillgängliga och därmed dyrare i framtiden. Bankerna *bör*, i enlighet med tidigare praxis, kunna få sig tilldelade ett utrymme inom vilket de måste hålla sin totala kreditgivning. Slutsatsen av dessa tankar är att en ekonomi förenlig med människans naturgivna villkor *bör* hålla isär reella respektive symboliska värden, och att ekonomiska beslut *bör* bygga på den reella ekonomin och dess utveckling. En konsekvens är att man långsiktigt inte kan räkna med högre ekonomisk tillväxt än vad den reella ekonomin medger och som ryms inom de naturgivna begränsningarna.

Vi ser det också som **ett allvarligt problem** att den finansiella ekonomins starka ställning har bidragit till att ekonomiska argument idag ofta ses som överordnade andra argument (sociala, kulturella, humanitära, miljömässiga). Detta synsätt är kopplat till en människosyn som innebär att man uppfattar människan som en varelse som ständigt är ute efter att maximera sin nytta och sina tillgångar. Det finns samtidigt en kritik av detta synsätt som brukas kallas ”ekonomism”.

Fördjupningstext 4. Kritik av ekonomismen

Den som i Sverige gjort sig känd som den skarpaste kritikern av ekonomismen är Lars Ingelstam. I boken *Farväl till ekonomismen och andra politiska betraktelser* (1991, s 35-36) sammanfattar han ekonomismens egenskaper i fem punkter:

1. Inom ekonomismen ses människan som en egoistisk, snabbtänkt varelse, alltid inställd på egennyttan och på jakt efter att främja sina ekonomiska intressen.
2. Ekonomismen utgår från en samhällssyn innebärande att samhället består av individer som handlar oberoende av varandra. Konkurrens, inte samarbete, leder därför till högre effektivitet.
3. Alla sociala relationer anses bestå av transaktioner som lättast beskrivs i termer av pengar. I nödfall kan man beskriva personliga relationer som ”känslomässiga bytesvärden”.
4. Det överordnade målet för samhällsutvecklingen är en starkare ekonomi och en högre BNP. Utbildning, forskning och kultur ses som stödfunktioner för att nå detta mål.
5. Ordet ”makt” undviks inom ekonomismen. Marknaden har alltid ”rätt”. Politiska ingripanden ses som störningar av ett välfungerande system

Vår bedömning av dagens ekonomiska praktik och dess dominerande synsätt och teoribildningar innebär sammanfattningsvis att de inte tar hänsyn till naturgivna begränsningar för människans verksamheter. I den industriella utvecklingens tidiga skeden var sådana begränsningar inget principiellt problem. Faktum är

dock att eftersom de förutsättningar som man då utgick från inte längre gäller – gränserna ligger nära eller har i flera fall redan överskridits – så måste dagens ekonomi förändras i grunden. Det räcker inte med ändringar inom systemet – genom så kallad ”hållbar tillväxt” exempelvis. Det krävs något helt annat och mer djupgående. Det handlar först om att skapa en ny förståelse för vad som alls är möjligt för människan. Därur kan specifikt ekonomiska förändringar härledas. I grunden handlar det om vad som är rationellt att göra inom det ekonomiska och politiska området.

Frågan om rationalitet i ekonomisk politik och praktik

Alla instämmer nog i att man inom ekonomin måste fatta rationella beslut. Men av vem och hur bestäms vad som är rationellt i en viss situation? Om det har den danske samhällsvetaren Bent Flyvbjerg skrivit en uppmärksam bok, *Rationality & Power. Democracy in Practice* (1998). Han menar att i varje situation finns det mäktiga intressenter som kan påverka vad som uppfattas som ”rationellt”. Liksom man inom politiken kan skilja mellan en politik byggd på ideologiska principer och formulerad i retoriska termer å ena sidan och en intressestyrd realpolitik å den andra, kan man inom andra områden, till exempel det ekonomiska, skilja mellan en rationalitet som bygger på noggrant genomtänkta argument och ståndpunkter och den av makten uppbackade ”realrationaliteten”.

Flyvbjerg menar vidare att ju starkare den intressedrivna makten är, dess mindre betyder den verkliga rationaliteten. Detta är en grundläggande svaghet i moderniteten och den moderna demokratins sätt att fungera (s 2). Makten bestämmer inte bara vad som är rationellt utan också vad som skall betraktas som en sann och relevant kunskap, samt i sista änden hur man bör uppfatta den fysiska, ekonomiska, ekologiska och sociala verkligheten (s 36). De maktsvagas enda tillgång i denna situation är de välutvecklade och rationella argumenten, men enda sättet de kan hävda dessa argument är genom att försöka övertyga sina meningsmotståndare (s 37).

Om man tillämpar Flyvbjergs tes på vår tids ekonomiska tänkande och handlande, kan man konstatera att det existerar ett mäktigt komplex av olika sårbarheten som idag dominerar uppfattningen om vad som är rationellt och realistiskt. Finansiella företag och producerande företag, som vill göra vinst, fackföreningar, som vill höja de anställdas löner, politiker, som vill ha ökade resurser för att kunna ”leverera” det de vet eller tror att väljarna önskar sig, samt miljoner löntagare, som gärna ser att deras reallöner stiger, betraktar ekonomisk tillväxt som det medel som kan möjliggöra att de olika målen uppnås. Åtskilliga hävdar dessutom – sedan början av 1980-talet – att en marknad fri från regleringar är bäst lämpad att realisera den önskade utvecklingen.

Det politiska handlingsutrymmet för politiska partier som utgör delar av detta intressekomplex blir begränsat. Partierna är självfallet beroende av väljarstöd för sitt politiska utrymme. Det gör det svårt för dem att driva en politisk linje som väljarna uppfattar som begränsande och negativ. Risken är att politiska partier lockas att ställa ut långtgående löften i syfte att få mandat för en politik, som i verkligheten inte går att genomföra och som kanske skapar än större problem. Detta är ett demokratiskt dilemma som inte har någon självklar lösning. Men det finns kanske trots allt en lösning i framväxten av en annan rationalitet.

En annan rationalitet är möjlig

Vad kan man då göra om man är övertygad om att den utveckling, som i dag sätter sin prägel på tillståndet i världen, kommer att brytas mot de gränser som gäller för livet på Jorden – och det i en inte särskilt avlägsen framtid? Om man som maktsvag vill förhindra den situationen, räcker det inte att presentera övertygande argument. Man måste också medverka till att ett nytt intressekomplex skapas som är starkt nog att driva den förändring som är nödvändig genom att påverka vad som uppfattas som rationellt och realistiskt. Det kan också finnas anledning att i det sammanhanget införa en distinktion mellan vad som i ett snävt ekonomiskt perspektiv är ”rationellt” och vad som i ett vidare perspektiv är ”förnuftigt” (jämför skillnaden på engelska mellan ”rational” och ”reasonable”).

Hur skulle ett sådant intressekomplex kunna uppstå? En potentiell bas finns redan hos de miljarder människor som inte vill svälta, frysa eller avstå från grundläggande samhällsservice och som heller inte vill att deras barn och barnbarn skall råka ut för detta. I grunden vill sannolikt inte heller företag och andra verksamheter arbeta på sin egen undergång, utan vill i sitt egenintresse söka efter vägar att anpassa sig till den helt nya bild av verkligheten som håller på att växa fram. Vad det ytterst gäller är att undvika en kommande global försörjningskris. Här kan det finnas utrymme för att en ny rationalitet kan alstra nya politisk-ekonomiska strömningar.

En annan möjlig väg (vilken vi beskriver mer detaljerat i avsnitt 5) är att medborgare agerar inom civilsamhällets ram och själva utvecklar ekonomisk verksamhet i nya former för att tillgodose sina behov och önskemål. Detta innebär att man ställer sig vid sidan av dagens aktörer och själv organiserar angelägna verksamheter baserade på de resurser och kompetenser man förfogar över. Detta arbetssätt liknar det som karakteriserade utvecklingen av det svenska demokratiska samhället under början av 1900-talet. Då verkade flera folkrörelser – arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen, den kooperativa rörelsen med

flera – i konkret arbete för att skapa funktioner i samhället till gagn för dem som inte hade tillräckligt ekonomiskt, socialt eller kulturellt utrymme. En hel del av dessa funktioner överfördes senare till offentliga organ och uppfattas idag som självklara delar av dessa.

Vi är alltså övertygade om att det finns valmöjligheter i den uppkomna situationen. Det går att utveckla ett annat ekonomiskt tänkande och agera på ett annat sätt både i förhållande till dagens teorier och till rådande praxis – om man faktiskt vill det. Det avgörande är att dels formulera en sådan uppgift, dels att tillämpa den i praktiken med de förutsättningar man har som individ, organisation eller intressegemenskap. Att allt inte går att åstadkomma är givet, men lika klart är att ingen i förväg vet vad en klok och hänsynsfull hushållning kan resultera i.

Vi menar således att det första steget är att tänka om – att utveckla en ny förståelse – och att tillämpa den på det ekonomiska området. Utan en sådan grundlig omprövning tror vi att man riskerar att fördröja framväxten av den nya ekonomiska praxis som är nödvändig i en begränsad värld, där människors förväntningar överstiger det faktiskt möjliga. Vi tror därför att mänskligheten närmar sig en historisk brytpunkt. Men låt oss först se på den senaste historiska brytpunktens betydelse för den utveckling som nu pågått i ett par hundra år och som präglat allas vårt tänkande i flera generationer.

4.

Ett historiskt perspektiv inför sökandet efter en annan ekonomi

För att kunna inleda ett sökande efter en annan ekonomi behöver vi ta ett steg bakåt i historien för att se hur vi alla i Västvärlden blivit inskolade i ett sätt att tänka kring ”utveckling” och ”samhällsutveckling”. I vår del av världen finns idag en dominerande existensförståelse som utgår från upplysningen på 1700-talet. Man uppfattade då inte, som tidigare, det som hände på Jorden som ett uttryck för Guds vilja. Man menade i stället att människan med sitt förnuft kan nå insikt om hur världen är beskaffad och att hon har förmågan och ansvaret att forma sin jordiska tillvaro. Samtidigt skilde man tankemässigt det som rör människan från det som rör naturen i övrigt och betraktade detta förhållningssätt som en form av frigörelse från en påtvingad bindning till naturens villkor. Människan kunde välja att verka för ett liv i frihet, jämlikhet och broderskap (som det hette i den franska revolutionen). Under artonhundratalet växte tron på möjligheten att forma framtiden främst med hjälp av ständigt nya framsteg inom tekniken (ångmaskiner, järnvägar, ångbåtar, bilar, elektricitet, kemisk industri etc.).

Den franske filosofen Condorcet, som under den franska revolutionens terror dog i fängelse 1794, hade varit övertygad om att världen bara kunde bli bättre. Religionen skulle ersättas av förnuftets dominans, enväldet avlösas av ett samhälle byggt på jämlikhet. Allt förtryck skulle försvinna och människornas liv bli både friskare och behagligare med hjälp av vetenskap och teknik (kanske skulle människor rentav kunna bli odödliga). Konflikter skulle hanteras konstruktivt, kunskapen skulle blomstra och konsten och kulturen inte längre vara bundna av traditionella mönster.

Condorcet gjorde alltså ingen tydlig skillnad mellan vad som (av idéhistorikern Sven-Eric Liedman) kallas ”den hårda” och ”den mjuka upplysningen” det vill säga mellan den tekniska sfären och den etiska sfären. Det hade däremot redan gjorts av den tyske filosofen Immanuel Kant. I sin skrift *Svar på frågan: Vad är upplysning?* (1784) hävdade han att det är en klar skillnad mellan teknisk och moralisk utveckling. Samtidigt svarade han själv på frågan i boktiteln att människan nu borde ha modet att bruka sitt förstånd. Den tekniska utvecklingen drivs på av de vetenskapliga framstegen. Den etiska utvecklingen avgörs däremot av om människor i allmänhet väljer att göra sig moraliskt myndiga genom att frigöra sig från alla auktoriteter. Det fria samtalet är den miljö där denna frigörelse kan äga rum. Detta tema behandlade Alf Ahlberg ingående i sin skrift *Tankeli-*

vets frigörelse som kom i sin första upplaga år 1934. Det är också den tyske filosofen Jürgen Habermas återkommande budskap.

Vi menar att – med Liedmans ord – den ”hårda upplysningen” har segrat, medan den ”mjuka upplysningen” har gjort mindre framsteg (nutidens krav på ”männsliga rättigheter” bör ses som ett framsteg). Det gäller därför i dagens situation att vi människor brukar vårt förnuft till att först utveckla en ny förståelse av vår mänskliga tillvaro på Jorden och sedan verkar för att en bättre balans kommer att råda mellan den ”hårda upplysningen” och den ”mjuka” i syfte att motverka de globala hoten. Samtidigt vill vi peka på att en av upplysningens centralgestalter, Francis Bacon, menade att människans tillvaro är ett pågående experiment, där det kommer att begås många misstag men att vi som människor kan lära oss av misstagen.

En liknande inställning redovisar den danske konservative politikern Per Stig Møller (som varit miljöminister, utrikesminister och kulturminister). Det sker i boken *Den naturlige orden. Tolv år der flyttede verden* (Köpenhamn 1996), som handlar om åtta engelska och franska tänkare verksamma 1748-1759 (Hume, Montesquieu, de la Mettrie, de Buffon, Rousseau, Burke, Helvétius, Smith). De utvecklade enligt Møller en *rationalism*, som vilar på tre fundament: vetenskapen/tekniken, framstegstron och statens roll. De ansåg sig veta hur den fortsatta utvecklingen skulle komma att se ut.

Den formen av rationalism har tagit sig olika politiska former: olika varianter av socialism/kommunism och av liberalism. De har alla enligt Møller misslyckats. Skälet är att upplysningen trodde att ökad kunskap skulle lösa problemen men *”Vores større viden har tværtimod at løse vore problemer gjort os endnu mere hjælpeløse overfor de eksistentielle problemer. Medan 1750'erne rørde ved det følende hjerte, er vi følelsesmessige analfabeter”* (s 304f). Föreställningen att människan är herre över naturen har lett till att både kapitalismen och marxismen gett upphov till ett obegränsat utnyttjande av naturen (s 303).

De som idag hävdar att upplysningen kommit till vägs ände kan inte, menar Møller, förkasta upplysningen helt och hållet. I så fall försvinner dess idéer om frihet och jämlikhet (s 304). De mänskliga rättigheterna måste förenas med hårda ekologiska grundfakta. Man måste också tala om människans både rättigheter och skyldigheter (s 305). Vår möjlighet ligger i att människan i motsats till djuren kan föreställa sig att något kan vara annorlunda än det är för närvarande (s 306).

Vårt perspektiv

I vår bok, *Behovet av en ny förståelse*, pekade vi först på det som idag allt oftare ses som ett sammansatt problemkomplex bestående av globala miljöproblem, av risk för storskaliga klimatförändringar samt av ett krympande globalt resursutrymme. Det senare har uppkommit till följd av det senaste århundradets snabba förbrukning av icke-förnybara naturresurser i kombination med otillfredsställande hantering av de ekosystem som levererar en rad viktiga ekosystemtjänster åt människan. De tekniska och ekonomiska framgångarna har gjort många av oss okänsliga för de negativa biverkningarna av denna utveckling.

För att undgå de oönskade konsekvenserna av denna utveckling gjorde vi i boken gällande att det (främst i redan materiellt sett rika länder) inte ens räcker med en kombination av fyra förändringar: ny teknik, ny livsstil, ny politik och ny etik. Vi menar sålunda – som så många andra – att nyutvecklade teknik kan komma att betyda mycket. Enbart tekniska lösningar räcker dock inte, hur framgångsrika de än är. De måste kombineras med förändringar även inom andra områden. I boken reflekterar vi över den globala förbrukningen av vatten, livsmedel, energi och persontransporter. Ny teknik kan till exempel resultera i mycket mer energieffektiva och mindre miljöpåverkande bilar, men den personliga rörligheten (per capita) måste samtidigt minska. Annars kommer den snabbt växande globala bilismen bli ett hot mot den globala miljön.

Vi tror också på vikten av en kombination av ny politik och ny etik. Men vi tillhör inte dem som menar att de valda politikerna kan ”lösa” de globala problemen åt oss. Politikens förnyelse måste börja bland medborgarna. Ytterst är det den globala medelklassen genom sin ekonomiska betydelse och särskilt vi medborgare i demokratiska länder genom vår samhällsliga frihet, som har huvudansvaret för vad som kommer att hända i framtiden. Detta ansvar måste vi ta genom att till en början ändra vår förståelse av världen. Vi kan sedan delta i sökandet efter konkreta lösningar på konkreta problem. Samtidigt måste vi också bearbeta den etiska inställningen att mänsklighetens framtid till sist bestäms av om människor världen över kan utveckla ett intensifierat samarbete, där den egna nyttan sammanfaller med den andres nytta, ett fenomen som inte sällan uppträder i djurvärlden. Vi människor har bara en planet att leva på och vi är många och ser ut att bli allt fler, åtminstone under ännu en tid. Mänskligheten i dess helhet är på väg att bli individens överlevnadsgrupp. En grundläggande men numera försummad frågeställning handlar därför om avvägningen mellan egenintresse och gemensamma intressen.

Dagens tämligen snävt intressestyrda nationella politik måste ersättas av en politik som förnyats både till innehåll och till struktur. Nya former för globalt samarbete måste utvecklas. Den nationella och den lokala politiken måste inriktas på

att skapa uthålliga former för samhällets funktioner i kombination med förutsättningar för meningsfull individuell tillvaro under människolivets relativt korta tid under ”vår stund på jorden”. Att ständigt sträva efter att öka den materiella konsumtionen över en viss nivå har visat sig vara en bedräglig väg till högre livskvalitet och ett bättre liv.

Slutsatserna i vår tidigare bok är att det som krävs är en radikal omprövning av synen på människan och tillvaron – en ny existensförståelse – som grund för en uthållig samhällsutveckling.

Den väntade brytningstiden

På liknande sätt som vid industrialiseringens inledning och den begynnande utvecklingen av nya försörjningssätt och nya samhällsförhållanden i övrigt är vi på väg in i en situation av uppbrott. Vid slutet av 1800-talet var bönderna och jordbruket landets ryggrad; medborgarnas försörjning var beroende av årets skörd och självhushållet var ännu basen för de flestas tillvaro. Med de nya industriella principerna som utgångspunkt lades därefter grunden för ett medborgarsamhälle, där nya sätt att utnyttja naturens resurser gav möjlighet att successivt skapa vad vi idag tar för givet: ett allmänt välstånd och en partiell fördelning av detta inom det egna landets gränser. De flesta av oss utgår från att det svenska, nordiska eller europeiska välfärdsbygget kan behållas även i framtiden.

Under flera decennier har dock reflektioner över historiens gång bildat bakgrund till vad som kan följa efter industrisamhället, när vi anar att detta på olika sätt är på väg att upplösas. I jordbrukarsamhället fick de flesta människor sin utkomst på samma sätt som många tidigare generationer, det vill säga i huvudsak baserat på lokala resurser och omfattande insatser av manuellt arbete. Industrisamhället gjorde alla beroende av en penningekonomi, där statens roll blev allt viktigare för hur varje medborgare under sin livscykel skulle kunna leva ett värdigt och fullödigt liv. Under de senaste decennierna har det gjorts olika försök att beskriva vad som nu växer fram som nästa skede i vår historiska ”livslinje”. Ett sammanfattande begrepp som använts mycket är ”informationssamhället” men det finns flera andra (som ”det postindustriella samhället”). Vi menar att sådana beteckningar är vilseledande. En av oss (Emin Tengström) gjorde tidigt ett inlägg i den frågan i boken *Myten om informationssamhället* (1987).

Att övergå till en ekonomi som fungerar i enlighet med naturens förutsättningar innebär något helt annat. Det kräver åtgärder på alla samhällets nivåer – från den enskilda människan och de grupper som hon väljer att samverka med (inom det civila samhället), företagen och andra aktörer inom den kommersiella sektorn till den offentliga sektorn och dess organisering. Att sådana förändringar inte

kan åstadkommas isolerat lokalt eller nationellt utan att det även krävs globala förändringar är självklart.

Uppenbart är att en situation där begränsningar råder kan ge upphov till konflikter. Sådana konflikter kan utgöras av motsättningar mellan stater, mellan skilda ekonomiska intressenter, mellan medborgarna inom samma stat och deras politiska och fackliga företrädare och så vidare. Som särskilt bekymmersamma kan konflikter upplevas som är grundade i enskilda människors känsla av att inte kunna påverka sin egen situation till det bättre. När arbetsinsatser och affärsverksamhet inte tycks ge resultat, kan uppgivenhet eller aggression bli till synes rimliga reaktioner, trots att de kanske gör situationen än värre.

Vi vill inte spekulera i eventuella framtida konflikter, endast markera att vi är väl medvetna om riskerna för till synes helt irrationella beteenden och åtgärder. Vi vill i stället koncentrera vår framställning på vad som, enligt vår mening, *kan* göras:

- Det finns förutsättningar för en ekonomi som bygger på insikten om att människans verksamhet måste hålla sig inom naturgivna ramar.
- Det finns ett ganska stort utrymme både för att agera som individ och för att söka lösningar tillsammans med andra i denna riktning.
- Det är inte nödvändigt att (genom exempelvis någon revolutionär process) förändra samhället på ett grundläggande sätt innan man som medborgare kan börja reflektera, diskutera med andra och eventuellt börja förändra sin egen ekonomiska situation (minska sina lån, fundera på sina teknikval, överväga effekterna av den egna livsstilen och den egna kosthållningen med mera). Det avgörande är vilken medvetenhet och vilja man själv har när det gäller vad man vill åstadkomma.

Vi vill också peka på att det finns en mängd institutionella brister när det gäller de ekonomiska funktionerna som *bör* förändras. Om detta inte sker, kan ekonomins institutioner inte bli ändamålsenliga i ett långt tidsperspektiv, där ett av naturen begränsat handlingsutrymme är en del av förutsättningarna. Vi har dock ingen avsikt att skriva ett program som direkt kan omsättas i politisk praktik. Vi vill däremot bidra till en aktiv samhällsdebatt, vars syfte *bör* vara att bereda förändringarna i samhället, en debatt som kan föras både innanför och utanför de nuvarande politiska partierna.

Allt detta skulle kunna resultera i en ny uppfattning om vad som är ”utveckling” eller ”samhällsutveckling”. Denna nya uppfattning kan då ersätta den syn som präglar oss alla idag och som ibland får oss att säga eller höra uttryck som ”ut-

vecklingen kräver” eller ”man kan inte stoppa utvecklingen”. Med sinnet öppet för en nytolkning av vad ”utveckling” är kan vi se framför oss hur nya politiska ideologier och nya politiska visioner kan växa fram på den grunden.

5.

En annan ekonomi är möjlig

Kan man föreställa sig en ekonomi, både politiskt och i praxis, som varken är nyliberal, keynesiansk eller planekonomisk? Frågan ställs mot bakgrund av att hittillsvarande ekonomiska modeller inte ser ut att kunna fungera i framtiden. Den nyliberala vågen har diskvalificerat sig genom att mynna ut i en extrem global finans- och skuldcrisis med början 2008, en kris som fortfarande är utan synligt slut. Den keynesianska ekonomin kan sannolikt i en alltmer globaliserad ekonomi endast vara begränsat framgångsrik. Det finns inga globala budgetar som ömsevis kan underbalanseras respektive överbalanseras. En sådan ekonomi är dessutom svår att tillämpa i en framtida situation där det råder brist på naturresurser. Den sovjetiska varianten av planekonomi havererade kapitalt. Den politiskt styrda kinesiska statskapitalismen synes ännu fungera, men det är inte uteslutet att den förutsätter att kraven på demokrati kan tystas också i fortsättningen. I våra ögon utgör därför inte heller den ett alternativ, särskilt som morgondagens ekonomiska utmaningar är helt andra än dagens. Vi tror trots allt att det finns möjligheter att utveckla en annan ekonomi, samt att detta är en ytterst angelägen uppgift. Låt oss börja med att redovisa tre utgångspunkter för våra funderingar för att sedan teckna några konturer av en förändrad ekonomisk praktik.

En första utgångspunkt: fortsatt marknadsekonomi

För oss är det självklart att en marknadsekonomi skall tillämpas i ett demokratiskt samhälle utifrån principerna om allas lika rättigheter och frihet att agera så länge inte andra medborgares motsvarande frihet hotas. Utgångspunkten innebär att alla individer *bör* ha rätt att inom ekonomins sammanhang agera utifrån egna intressen inom ramen för sådana begränsningar som utstakats genom öppna och gemensamma processer. Den demokratiska regleringen av ekonomin *bör* därför säkerställa att den marknadsekonomiska friheten inte begränsas. Det kan innebära regelverk, som

- 1) förhindrar ekonomiska aktörer att begränsa tillgången till information, som
- 2) motverkar bildandet av oligopol (en marknad med endast få inflytelserika aktörer) och som
- 3) begränsar möjligheterna att någon använder sig av en egen stark ekonomisk ställning till nackdel för andra aktörer.

Samtidigt *bör* staten också ta på sig uppgiften att förhindra överutnyttjandet av begränsade tillgångar i form av naturresurser och ekosystem samt att skydda livsavgörande naturfunktioner som klimat, vatten- och luftkvalitet.

För den fortsatta diskussionen är det viktigt att skilja mellan ”marknadsekonomi” och ”kapitalism”. Om man iakttar en sådan åtskillnad, kan det bidra till ökad klarhet i debatten.

Fördjupningstext 5. Begreppen ”marknadsekonomi” respektive ”kapitalism”

Ofta används i den allmänna debatten begreppen ”kapitalism” och ”marknadsekonomi” som synonyma eller utbytbara. Vi anser att begreppen tydligt bör skiljas från varandra.

Marknadsekonomi är för oss en del av ett demokratiskt samhälles friheter för medborgarna. Man har rätten att själv avgöra vilka affärer man vill göra och på vilka villkor. Avgörande för valet är ofta bedömningen av vilken kvalitet som den köpta/sålda varan eller tjänsten uppvisar i relation till det begärda priset. I bedömningen av ”kvalitet” ingår både komponenter som kan mätas och komponenter som *inte* kan mätas. Ofta är det de senare som är avgörande för valet.

Den kapitalistiska principen innebär däremot, som vi ser det, rätten att tjäna pengar på sitt ägande utan krav på annat deltagande i de ekonomiska verksamheterna än ekonomiskt risktagande. (Notera gärna att detta också är den grundläggande principen för spel på ett kasino.) För närvarande sprider sig den kapitalistiska principen till områden som vård, skola, omsorg. Till och med universiteten, där man också alltmer betonar de mätbara komponenterna i kvalitetsbegreppet, börjar uppfattas som kunskapsföretag verksamma på en marknad, där kampen ytterst handlar om tillgängliga kapitalflöden (i form av studentpeng och forskningsanslag).

Om den kapitalistiska principen tillämpas inom ett ekonomiskt område kommer den finansiella ekonomin relativt sett att successivt öka på bekostnad av den reala ekonomin. Det som människor faktiskt behöver i sin konsumtion ligger inom den reala ekonomin och därmed kan det paradoxalt nog uppstå situationer där den ekonomiska verksamheten sådan den mäts totalt sett ökar, men möjligheterna att tillgoda människors behov minskar.

Den kapitalistiska principen skapar förutsättningar för dem som har stora kapitaltillgångar att utöva makt i samhällen av vår typ i kraft av sitt ägande och inte enbart genom sitt medborgarskap. En marknadsekonomi kan vara kapitalistisk i större eller mindre utsträckning beroende på vilka möjligheter som finns att tjäna pengar på ett passivt ägande. En kapitalistisk ekonomi måste, å andra sidan, inte nödvändigtvis också vara en marknadsekonomi med dess frihet för aktörerna. Den kan vara utformad som en statskapitalism med en ytterst begränsad reell politisk handlingsfrihet, men med en ekonomisk handlingsfrihet för medborgare och företag inom de ramar som diktatoriskt dragits upp.

I detta sammanhang är det kanske även på sin plats att åter påminna om en begreppsmässig avgränsning som vi gjort. Vi skiljer mellan real ekonomi och finansiell. Det kan också uttryckas som en skillnad mellan att leva på sitt arbete respektive att leva på sitt ägande. Den som är anställd *eller* driver ett producerande företag

verkar inom den reala ekonomin och försörjer sig på sitt arbete. De ekonomiska villkoren för den som driver ett sådant företag och dennes anställda kan principiellt sett vara tämligen likartade, eftersom de alla är hänvisade till att leva på de förtjänster som företaget åstadkommer genom sin produktion. De som däremot tjänar pengar på värdestegringar av aktier eller andra finansiella papper verkar inom den finansiella ekonomin och lever på sitt ägande.

Detta innebär att det finns en principiell klyfta mellan dem som lever på sitt arbete respektive dem som lever på sitt ägande. Man kunde kanske förvänta sig att denna klyfta skulle avspeglade sig i samhällsdebatt och politiska ställningstaganden. Det gör den knappast. Inom arbetarrörelsen har man exempelvis under lång tid betonat skillnaden mellan dem som är anställda och de som anställer, det vill säga mellan anställda och företag. Denna skillnad är i grunden inte realekonomisk – i varje fall när det gäller mindre företag och tillverkande företag. Att man inom arbetarrörelsen lagt så stor vikt vid begreppet ”anställning” och därmed mindre vikt vid den principiella skillnaden mellan real och finansiell ekonomi har sannolikt lett till en del föga konstruktiva eller rent av onödiga meningsmotsättningar.

Vi argumenterar således mycket bestämt för bibehållandet av marknadsekonomin men vi hävdar samtidigt behovet av att minska inflytandet för ”den kapitalistiska principen”. Se även [fördjupningstext 2](#) ovan om skillnaden mellan real ekonomi och finansiell (symbolisk) ekonomi.

En andra utgångspunkt: ett medvetet perspektivval

När vi påstår att en annan ekonomi är möjlig så tvingas vi också ange utifrån vilket perspektiv en sådan idé skall ses. Man kan välja ekonomin i sig och dess organisering som utgångspunkt, konstatera dess brister (som exempelvis de pågående finansiella svårigheterna i Europa) och föreslå förändringar. Så gör exempelvis Klas Eklund i en debattartikel i DN den 14 januari 2012 under rubriken *Vi behöver en ny kapitalism som är mer ansvarstagande*. Med detta perspektiv blir ökad hänsyn till hushållning med resurser och till miljö samt betoning av samhällelig uthållighet och liknande enbart betraktade som omvärldsfaktorer som ekonomin skall ta hänsyn till med lämpliga medel.

Man kan å andra sidan välja det omvända perspektivet, det vill säga utgå från (som vi redan betonat) de naturgivna omständigheter människan lever under och föreslå sätt att förhålla sig till och organisera den ekonomiska verksamheten, så att den tillgodoser människors behov och önskemål i största utsträckning, utan att riskera den grund som utgörs av naturen och dess tillgångar. Vi har valt detta senare perspektiv som ger större tankemässig frihet men också innebär en större utmaning, eftersom olika inslag i den ekonomi vi förespråkar måste motiveras särskilt. Det räcker således inte att knyta an till begrepp, föreställningar eller

praxis i dagens ekonomi. Eftersom vi i vår bok *Behovet av en ny förståelse* hävdar att det krävs en ny förståelse av världen är detta sätt att förhålla sig till det ekonomiska nytänkandet närmast nödvändigt i vår argumentering.

Vi tror således att en annan ekonomi inte bara är möjlig utan absolut nödvändig som en konsekvens av människans villkor på Jorden. Dessa villkor kan, i enlighet med vad vi skrev i avsnitt 1 i denna text, kort beskrivas så här:

- Människan är materiellt sett bunden till den begränsade planeten Jorden. Människan och hennes verksamheter kan inte brytas ut ur detta sammanhang (inga rymdresor ändrar något väsentligt i den förutsättningen).
- Mänskligheten har genom sin sammanlagda förbrukning (som fortfarande är mycket ojämnt fördelad) närmat sig och i vissa fall överskridit gränserna för vad som är långsiktigt möjligt. Det råder redan eller kommer i en snar framtid att råda inte bara relativ, utan absolut brist på väsentliga naturresurser.
- Människans inverkan på naturen i övrigt är i avgörande omfattning av oåterkallelig karaktär. Viktigast är att människan är i färd med att förändra sina egna livsförutsättningar genom att negativt påverka ekosystemen och utrota andra levande arter i snabb takt och genom att förändra atmosfärens sammansättning genom utsläpp av växthusgaser.
- Effekterna av detta kan inte förutsägas i detalj på grund av naturens komplexitet men mycket tyder på att konsekvenserna kan bli ytterst allvarliga.
- Med all sannolikhet kommer livsmedelsförsörjningen att, i en inte särskilt avlägsen framtid, åter bli ett centralt problem. Skälet är knapphet på odlingsbar mark, på vatten, på energi, på växtnäring (till exempel fosfor) och på sådana samhällsliga strukturer som under nya villkor förmår att förädla och distribuera livsmedel till konsumenterna.

En tredje utgångspunkt: Vad måste förändras i dagens ekonomiska tänkande?

Vi tror att det är nödvändigt att förändra synen på tre grundbultar i dagens ekonomi och ekonomiska debatt:

- 1) synen på behovet av ekonomisk tillväxt
- 2) synen på begreppet ”rationalisering” samt
- 3) synen på begreppet ”arbetslöshet”.

Inom dagens politiska debatt är **ekonomisk tillväxt** ett självklart och aldrig ifrågasatt mål. På sistone har dock enstaka kritiska röster hörts om tillväxtens negativa sidor. Se fördjupningstext 6 nedan. Vi håller med om att en fortsatt allmän global ekonomisk tillväxt inte är möjlig av miljö-, klimat- och resursskäl. Vi tror dock inte på en allmän ”nolltillväxt” som en alternativ strategi i ett land som

Sverige eftersom en sådan inriktning inte styr mot några specifika mål. I vårt land är inte ”tillväxt eller inte tillväxt” den viktiga frågan utan det är hur man når en uthållig ekonomi i betydelsen att man långsiktigt klarar hushållningen med användning av sådana naturresurser som kan finnas tillgängliga under i princip obegränsad tid. I länder där en betydande del av befolkningen fortfarande lever på en extremt låg materiell standard måste tillväxten däremot tillåtas fortsätta. Med tanke på det måste befolkningen i länder med redan godtagbar levnadsnivå avstå från att använda sådant miljö- och resursmässigt utrymme som denna tillväxt kommer att kräva.²

Fördjupningstext 6. Debatten om ekonomisk tillväxt som politiskt mål

Idag är ekonomisk tillväxt en vanlig politisk strategi som syftar till att utveckla samhället. Intresset för ekonomisk tillväxt utvecklades på 1930-talet efter finanskraschen 1929 och under den efterföljande segdragna lågkonjunkturen. Sannolikt tillkom också en önskan att tävla med Sovjetunionens påstådda framgångar i dess femårsplaner som inleddes år 1928.

Hur ser man på den ekonomiska tillväxten idag? I välmående länder fördes redan på 1970-talet en debatt om vad som kallades ”noll-tillväxt”, dvs. om möjligheten att skapa en stationär ekonomi utan tillväxt. Senare har några debattörer velat införa begreppet ”degrowth” (eller ”krympning”) av den ekonomiska aktiviteten. På senare år har en bredare diskussion om svensk ekonomisk tillväxt vuxit fram (se Steg 3: <http://steg3.se/>). I den diskussionen ingår Stellan Tengroths bok *Tillväxt till döds* (2010). Här diskuteras om ekonomisk tillväxt överhuvud taget är en möjlig strategi men också varför det är så svårt att bryta mönster, som är uppenbart ohållbara. Ett par försök att utveckla detaljerna i en icke-tillväxtorienterad strategi har också gjorts på sistone. Ett har utarbetats av Mikael Malmeus och presenterats av tankesmedjan ”Cogito”. Det handlar om en modell för en svensk övergång till ett tillstånd utan tillväxt. Se: www.cogito.nu/sites/default/files/Ekonomi%20utan%20tillvaxt.pdf

Det heter där: ”*Simuleringar med en makroekonomisk modell tyder på att viktiga mål som låg arbetslöshet och sunda statsfinanser i Sverige är möjliga att uppnå*”

² I april 2008 hölls i Paris en konferens om ”Ekonomisk nerväxt för ekologisk bärkraft och social jämlikhet”. I dess slutdeklaration slogs fast:

1. På global nivå innebär ”rätt” storlek en minskning av det ekologiska fotavtrycket (inklusive kolets avtryck) till en bärkraftig nivå.

2. I länder med större fotavtryck per invånare än den globalt bärkraftiga nivån innebär ”rätt” storlek en reduktion till denna nivå inom en rimlig tidshorisont.

3. I länder där det råder djup fattigdom innebär ”rätt storlek”, för dem som lever i fattigdom, en brant och bärkraftig konsumtionsökning, för att uppnå ett värdigt liv. Detta bör ske i enlighet med lokalt beslutade vägval för minskad fattigdom och inte genom tvingande utvecklingspolitik från omvärlden.

4. Detta kommer att kräva ökad ekonomisk aktivitet i enstaka fall; men omfördelning av inkomster och rikedomar, både inom och mellan länder, utgör det väsentliga i denna process.

med låg eller ingen ekonomisk tillväxt under en simuleringsperiod på 30 år. Viktiga förutsättningar för att detta ska vara möjligt är en övergripande arbetstidsförkortning och minskade privata investeringar. Generellt kan konstateras att ingen dramatisk omställning av ekonomin tycks vara nödvändig för att uppnå hållbarhet enligt denna modell. Scenarier med låg eller ingen tillväxt anger en liknande andel konsumtion jämfört med dagens nivå och en fortsatt stor andel av den svenska produktionen avsatt för export. Inom ramen för de volymer som är hållbara är det sannolikt möjligt att öka andelen miljövänliga investeringar och hållbar konsumtion.”

I England har Tim Jackson presenterat ett radikalare alternativ i boken *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*, 2009 (i svensk översättning *Välfärd utan tillväxt*, 2011). Tim Jackson belyser utan några förskönande omskrivningar vårt svåra dilemma. Han menar att tre förändringar måste göras (s 181ff). Det gäller först att fastställa de resurs- och miljögränser som människan måste respektera. Detta leder till en insikt som kan bli grunden för nya regler. För det andra bör man ”förändra den ekonomiska modellen”, det vill säga ändra både den ekonomiska teorin och praktiken. Det senare kan ske genom att lokala ekologiska företag (en så kallad ”Askungeekonomi”) blir allt viktigare, vilket skulle kunna innebära slutet för kapitalismen sådan vi känner den (s 202ff). För det tredje måste man förändra ”den sociala logiken”, det vill säga människors konsumtionsvanor och livsstilar. Jackson menar vidare att politiska ingripanden ”skulle kunna rivstarta en sådan process” (s 194) men menar samtidigt att alla måste fundera på ”hur vi lever, vad vi köper, hur vi reser, var vi investerar våra pengar och hur vi tillbringar vår fritid” (s 209).

Synen på vad som är **rationalisering** i arbetslivet måste också förändras. Under en lång tid har rationalisering inneburit att mänskligt arbete reducerats med hjälp av maskiner och billig ”hjälpenergi”. Produktivitet har mätts i avkastningens storlek i relation till det mänskliga arbete som åtgått. Detta har varit möjligt eftersom det (hittills) funnits gott om naturresurser och att den begränsande faktorn för produktionen därmed varit mänsklig kapacitet och förmåga. När detta inte längre gäller, eftersom den rikliga tillgången till naturresurser sinar, kommer begreppet ”rationalisering” med nödvändighet att få en annan innebörd. Det *bör* och kommer säkerligen att handla om hur stor ekonomisk nytta som skapas genom användning av en given mängd av någon begränsad och kritisk naturresurs. Idag är det avgörande oftast kostnaderna för det mänskliga arbetet. När även transportkapaciteten blir dyrare kan produktiviteten av naturgivna skäl skilja sig åt från plats till plats. Därmed kommer lokaliseringen av verksamheter att avgöras mer efter tillgången på naturresurser.

Så till synen på **arbetslöshet**. Låt oss först påminna om att begreppet ”arbetslöshet” kan tolkas på åtminstone två olika sätt. Ett är att se det som en konsekvens av hur väl ekonomin fungerar, det vill säga om det finns en god köpkraft och ett tillräckligt utbud av varor och tjänster. Detta synsätt leder till att man använder skilda slag av ekonomiska stimulansåtgärder för att bringa ned arbetslösheten till acceptablare nivåer. De individuella konsekvenserna av arbetslösheten hanteras

genom försäkringssystem eller sociala trygghetssystem. Ett annat sätt att betrakta arbetslösheten är att se den som ett uttryck för ett för lågt kapacitetsutnyttjande. En hög arbetslöshet innebär att människors förmågor inte används och att samhället därmed i viss mening blir fattigare än nödvändigt. Med detta synsätt är arbetslösheten i första hand en fråga om samhällets organisering och endast i andra hand om ekonomi. Sätten att hantera arbetslösheten blir därför också annorlunda och sannolikt mer verkningsfulla genom strukturella förändringar av samhället än om man försöker att hantera arbetslösheten enbart som en uppgift för den ekonomiska politiken.

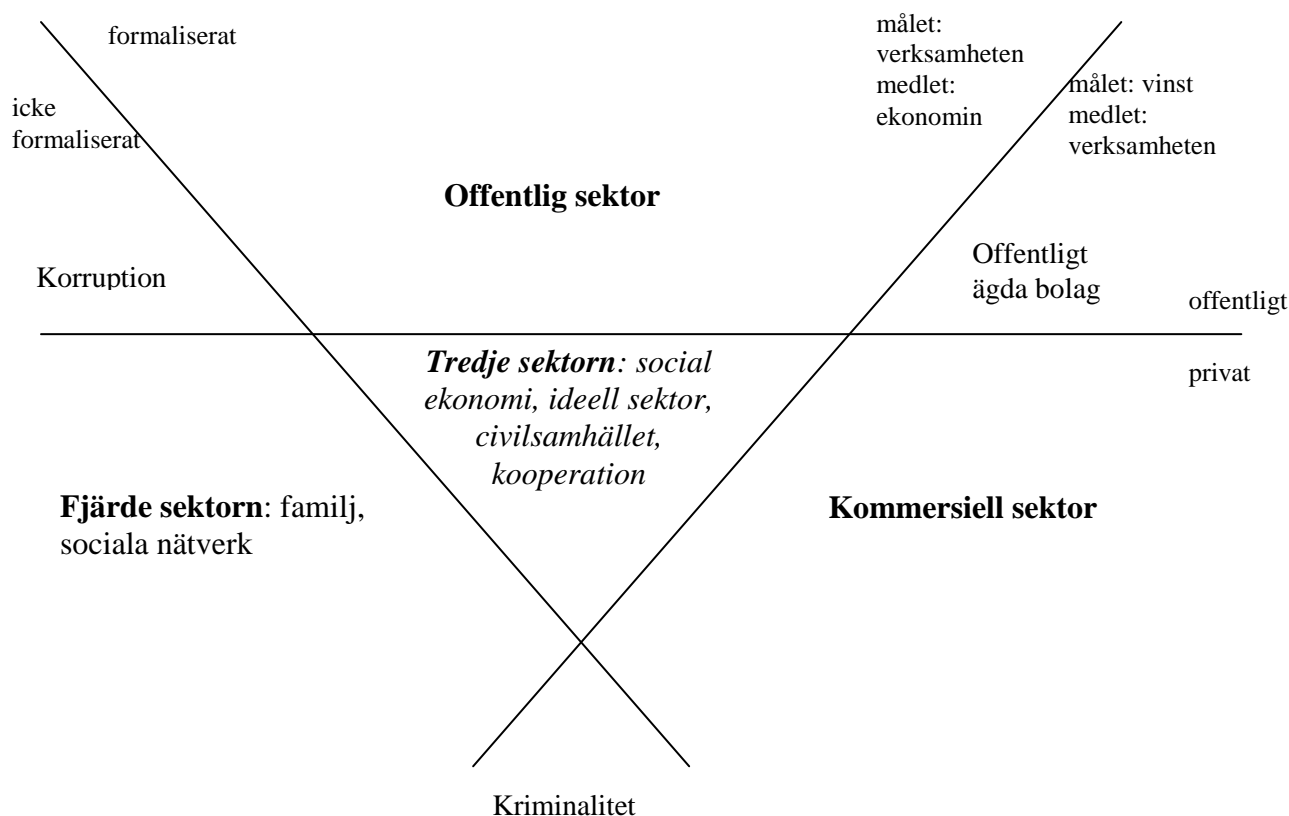
I ett historiskt perspektiv har vårt land upplevt ett stort överskott av arbetskraft, när jordbruket inte längre kunde absorbera den växande befolkningen. Lösningen den gången (1850-1914) var en omfattande utvandring till främst USA. Efter andra världskriget uppstod i den då snabbt expanderande industrin och den växande offentliga sektorn i stället en svår brist på arbetskraft. Den botades med invandring och med många kvinnors inträde på arbetsmarknaden, samt genom snabb mekanisering av jord- och skogsbruk. Dagens situation är mer komplicerad. Det råder både brist på arbetskraft (i kvalificerade yrken) och överskott av arbetskraft (i mindre kvalificerade yrken). Hur denna situation skall lösas bör bli en av huvudpunkterna i diskussionen om en annan ekonomi.

Några konturer i bilden av en annan ekonomi

Självfallet kan vi inte (och bör kanske inte heller) presentera en färdig modell för en annan ekonomi, men vi kan dra upp några konturer i bilden av en sådan som ett bidrag till den debatt som vi hoppas skall komma igång bland oss medborgare. Tre stora förändringar ser vi som nödvändiga. Man *bör* räkna med en ny typ av *strukturomvandling* av den svenska ekonomin. Man *bör* också förutsetta att *det finansiella systemet förändras liksom skattesystemet*. Vi skall behandla dessa tre frågor men först vill vi presentera en egen beskrivning av den ekonomiska praktikens olika sektorer.

Fördjupningstext 7. Den ekonomiska praktikens fyra sektorer

Vi vill beskriva ett sätt att kategorisera samhällets olika verksamheter utifrån de mål de har och de former som används för att nå dessa mål. Nedanstående bild kan användas för att placera de flesta verksamheter i samhället i skilda kategorier. Vi vill använda den för att kunna beskriva hur olika sätt att organisera ekonomisk aktivitet kan vara mer eller mindre lämpliga för de särskilda mål man vill uppnå.

Varje verksamhet kan karakteriseras genom att avgöra hur den förhåller sig till tre olika slags skiljelinjer. Vi vill understryka att denna uppdelning inte endast är av formellt slag. Syftet med en verksamhet utgör grunden för en av skiljelinjerna. Detta innebär att formen (ekonomisk förening eller aktiebolag exempelvis) inte avgör om en verksamhet skall befinna sig på ena eller andra sidan skiljelinjen. Det är hur man använder den formella organisationen och vilka syften man har som är avgörande.

Om en ideell förening äger ett aktiebolag som driver en verksamhet till nytta för den ideella föreningens medlemmar är det ett exempel på att verksamheten är målet och inte vinsten. En ekonomisk förening som från början syftade till att skapa nytta för medlemmarna kan, å andra sidan, successivt utvecklas till att i praktiken ha vinsten som huvudsyfte. Ledningens löner och förmåner kan ersätta medlemsnytta som drivkraft.

Den första rör om verksamheten är privat eller offentlig. Offentlig verksamhet styrs av grundlagen, kommunallagen och andra lagar som skall säkerställa att verksamheterna är inriktade på alla medborgares nytta eller rättigheter. Lagar styr också vilka skyldigheter medborgarna å andra sidan har, när det gäller att bidra med skatter och avgifter.

Den offentliga sektorn är en del av den typ av demokratisk styrning vi har i samhället. Därför finns det verksamheter som av principiella skäl inte kan läggas i någon annan sektor än den offentliga. Det gäller exempelvis sådant som rör användningen av tvångsmedel i syfte att skydda individer eller samhället i stort. Det finns å

andra sidan många offentliga verksamheter som innebär ett rent förvaltningsuppdrag. Sådana kan, vad gäller utförandet, ske inom exempelvis den kommersiella sektorn, men då som ett uppdrag där det fortfarande finns ett kvarstående ansvar inom den offentliga sektorn. Tandvården är ett exempel om man vill se hur en konstruktion med både offentliga och kommersiella aktörer kan gestaltas.

Privat verksamhet styrs också av lagar. Dessa skiljer sig från dem som reglerar offentlig verksamhet därigenom att de anvisar inom vilka ramar man får agera, men inte vilka avsikter man har eller vilka som kan dra nytta av verksamheterna ifråga.

Den *andra skiljelinjen* gäller om verksamheten eller vinsten är överordnat mål. På ena sidan är vinsten det överordnade målet och verksamheten själv ett medel för att nå maximal vinst. På den andra är nyttan av verksamheten målet, och den ekonomiska organiseringen eller övriga uppbyggnaden är medel för att främja just denna nytta.

Om vinsten är det huvudsakliga målet kan en viss verksamhet överges till förmån för annan verksamhet som är mera lönsam. Detta tillämpas inom den kommersiella sektorn. Om däremot nyttan av verksamheten är målet kan den inte överges, utan man hanterar i stället exempelvis ekonomiska svårigheter genom effektiviseringar, avgiftshöjningar, omorganisering, inköp av tjänster från andra (i stället för att producera dem själv) eller likartade åtgärder. Någon vinst är alltså i sig inget mål, men däremot underlättar givetvis ett eventuellt ekonomiskt överskott möjligheterna att också i fortsättningen åstadkomma den avsedda nyttan. Uppkommet överskott kan återinvesteras i verksamheten, till exempel för att öka dess kvalitet.

Den *tredje skiljelinjen* handlar om huruvida verksamheten är formaliserad eller ej. Det som är formaliserat följer något slag av formellt regelverk som skall anvisa hur man skall bedriva verksamheten rent organisatoriskt. Dessa regelverk kan vara utformade som lagar, exempelvis aktiebolagslagen, lagen om ekonomiska föreningar eller liknande, men kan också vara utformade av dem som är engagerade i verksamheten i form av avtal eller andra överenskommelser. Så är exempelvis stadgan för en ideell förening något som är helt oreglerat av lagstiftning och enbart en angelägenhet för föreningens medlemmar. En sådan förening är formaliserad men inom ramen för ett självvalt regelverk.

Med hjälp av dessa skiljelinjer kan man identifiera fyra olika sektorer i samhället med helt olika syften, men som ibland ändå bedriver verksamheter som kan likna varandra.

Den offentliga sektorn är formaliserad och offentlig samt har sina verksamheter som mål och de ekonomiska förhållandena som medel för att främja respektive verksamhet.

Den kommersiella sektorn är formaliserad och privat, samt har vinst som mål för det man gör. Om en verksamhet inte uppvisar tillräcklig vinst kan den överges eller möjligen säljas till någon annan intressent.

Den tredje sektorn benämns också den sociala ekonomin, den ideella sektorn eller den kooperativa sektorn; de formaliserade delarna av det civila samhället hör också

hit. Denna sektor karakteriseras av att den är formaliserad och privat, samt att den (i likhet med den offentliga sektorn) har verksamheterna själva som mål och ekonomin som medel för att nå de syften som man valt att sträva efter. Denna sektor försummas ofta i samhällsdebatten trots att flera hundra tusen människor har sin försörjning inom den. Det finns också en lång tradition av verksamheter inom tredje sektorn: sparbanksrörelsen, jordbrukets föreningsrörelse, HSB, företagande organiserat som ekonomiska föreningar eller samfälligheter, och så vidare.

Den fjärde sektorn innehåller det rent privata som familj och vänner, men också frivilliga nätverk och grupperingar av människor, och den är icke formaliserad och givetvis privat. Även här är det man gör målet och de eventuella ekonomiska förhållandena är medel för att man skall kunna göra det man vill.

Vi har också markerat tre andra sektorer, men de är av mindre principiell betydelse och behandlas inte i fortsättningen. Dessa är de offentligt ägda bolagen som visserligen har offentliga ägare – till exempel staten – men som ofta i brist på tydliga ägardirektiv i praktiken knappast kan skiljas från vanliga kommersiella bolag. Vattenfall AB och SJ AB är sådana exempel.

Vidare finns den kriminella sektorn som är en ren avart, samt den gråzon som utgörs av mygel och korruption där individuella intressen främjas genom dolda medel på bekostnad av den allmänna nyttan.

En strukturomvandling av ny typ

I dagens svenska ekonomi dominerar den kommersiella respektive den offentliga sektorn. I vår föreställning om en annan ekonomi ingår att den tredje sektorn *bör* spela en större roll jämfört med dagens förhållanden. Skälet är att vi tror att en sådan strukturomvandling kan bidra till en högre effektivitet i användningen av naturresurser. När det gäller människans eget arbete kan samtidigt produktiviteten bli lägre än i dagens kommersiella verksamheter vilka baseras på en hög förbrukning av naturresurser, inte minst energiresurser.

På individuell nivå *skulle man kunna* ha ekonomisk nytta av att i ökad utsträckning själv delta i produktionen av sådant man behöver (det vill säga bli en aktör inom den tredje sektorn) och inte endast fungera som köpare av det som andra tillhandahåller. Till detta hör givetvis också åtgärder för att sänka de egna kostnaderna genom skötsel- och underhållsåtgärder på sådant man förfogar över och behöver dra nytta av. Sådana verksamheter skall inte ses som någon form av nöjesinriktad hobbyverksamhet utan som en del av det man som individ utför för sin ekonomiska försörjning. Detta kan gälla dagligvaror som livsmedel (som man kanske delvis kan odla och förädla själv), hushållsartiklar, kläder, upp-

värmningen av hus (genom installation av solfångare, utrustning för fastbränsleeldning etc.), fastighetsskötsel och så vidare.³

Det kan visa sig bli ekonomiskt fördelaktigt att utveckla nya sätt att försörja sig, som bygger på att den tid som avsätts för lönearbete blir kortare och att tid i stället läggs på direkta insatser för att åstadkomma det man själv eller det egna hushållet behöver. Sådana aspekter har behandlats av Björn Forsberg i boken *Omställningens tid* (2012). En sådan ordning skulle kunna innebära större individuell frihet, men lägger också större ansvar på den enskilda människan och dem, som hon väljer att samverka med.

Ett annat sätt att agera inom den tredje sektorn *kan vara* att tillsammans med andra utveckla företagande som leder till nya former av ekonomisk försörjning. Det *kan* bli en ökad betydelse för arbetskooperativa företag som konkurrerar på marknader för produkter som även tillverkas inom den kommersiella sektorn. I nordöstra Spanien finns till exempel ett område i och omkring staden Mondragon, där det sedan 1956 funnits ett väl fungerande system av arbetskooperativa företag som år 2010 sysselsatte över 80 000 personer. Dessa är verk samma inom bankväsende, detaljhandel, utbildning samt inom industri (som tillverkar tvättmaskiner, diskmaskiner, spisar etc.). Liknande system *skulle kunna* byggas upp också i vårt land. Skälet till att utveckla denna slags verksamhet är att den inte endast har lönsamhet som mål utan är ett sätt att använda de särskilda kompetenser och andra förutsättningar som de berörda aktörerna besitter. Deltagande i ett arbetskooperativt företag kan dessutom te sig mindre riskabelt för den enskilde än att ensam starta ett privat företag. Genom sin bredare målsättning *kan* arbetskooperativt företagande sannolikt hushålla bättre med sådana resurser som närmar sig en situation av absolut brist, än företag inom den kommersiella sektorn. De senare, genom sitt snävare mål att skapa förtjänster åt ägaren, kan ju överge en viss efterfrågad verksamhet till förmån för något annat som uppvisar större lönsamhet.

Den nya situation, som kommer att skapas av det successiva närmandet till de naturgivna gränserna för mänsklig verksamhet, *kan* emellertid också skapa nya marknader. Den kan locka kreativa och affärsinriktade människor att starta nya företag i syfte att skapa ett utbud av nya produkter som kan tänkas bli starkt efterfrågade, när konsumenterna upptäcker de nya villkor som kommer att gälla för allas försörjning. Mer problematiskt *kan* det bli för de stora transnationella företagen som, delvis på grund av organisatorisk tröghet, kanske inte längre kan

³ Detta kan ses som en strukturell förändring och är ingen principiellt ny företeelse. Utan att fråga konsumenterna överförs numera allt fler funktioner från företag till deras kunder som ett led i företagets strävan att minska sina egna arbetskostnader. Förändringar när det gäller att köpa biljetter, utträta bankärenden, göra inköp eller utföra transporter är exempel på detta. Den förändring vi beskriver här utgår tvärtom från individernas behov och önskemål.

utnyttja de fördelar som den fortskridande globaliseringen av ekonomin innebär. Ovisst är också om den offentliga sektorn *kan* behålla sin nuvarande storlek och omfattning.

Resultatet av dessa möjliga förändringar *kan* bli följande: Vissa branscher förändras i grunden, vissa varor *kan* försvinna från marknaden, andra *kan* komma att stiga kraftigt i pris eller endast kunna levereras i begränsade volymer, det konventionella måttet på arbetslöshet *kan* eventuellt stiga men också sjunka, skatteinkomsterna till stat och kommun minska och den offentliga sektorn få svårt att fungera som hittills. Samtidigt *kan* en social omstrukturering äga rum: de som har ett brett och praktiskt kunnande kommer lättare att kunna försörja sig i den nya situationen än de som sedan länge livnärt sig på specialiserade (och i framtiden inte längre lika efterfrågade) kompetenser.

Särskild uppmärksamhet *bör* riktas även mot möjliga förändringar inom transportområdet eftersom detta i så stor utsträckning utgör en grund för hur vi idag bygger såväl samhällen som försörjningssystem. Den energi som transporterna kräver kommer med all sannolikhet att antingen bli dyrare eller på ett eller annat sätt ransonerad i framtiden. Detta betyder givetvis att alla kommer att försöka begränsa sina transporter inom rådande mönster, men också att man får räkna med att de geografiska mönstren av produktion, boende, distribution och så vidare kommer att ändras. Externa köpcentra kan till exempel komma att avvecklas.

Ett sådant nytt transportmönster *kan* leda till ökad närhet mellan produktion och konsumtion, men kanske också till att befolkningens bosättningsmönster anpassas till fördelningen av de väsentligaste naturresurserna som är vatten och jordbruksmark. En effekt av de ändrade förutsättningarna *kan* bli att dagens fortsatta inflyttning till städerna upphör, att även mark i städerna används för livsmedelsproduktion och att lokala ekonomier uppstår där produktion och konsumtion kan ske i närheten av varandra. Den långväga handeln *kan* komma att enbart gälla sådana varor som inte kan produceras lokalt eller har ett högt värde i relation till tämligen höga transportkostnader.

Konsekvenser av detta blir att det kan uppstå lokala eller på annat sätt avgränsade reala ekonomier med svag koppling till nationella eller globala ekonomiska förhållanden. Det blir därmed inte möjligt att meningsfullt använda några mått i stil med BNP eller liknande för att i någon enstaka eller några få dimensioner mäta den nationella ekonomins storlek och tillväxt. Det väsentliga för varje människa blir i så fall hur hon kan tillgodose sina behov och önskemål genom sitt ekonomiska agerande. På motsvarande sätt blir det meningslöst att använda begreppet arbetslöshet som idag. En människa kan i varierande grad vara anställd, men anställningen har endast betydelse för en del av den individuella

ekonomin, eftersom hon har möjligheter att bidra till sin försörjning i andra former än genom anställning; till exempel eget företagande, produktion för egna behov, lokal samverkan för att sänka utgifterna för gemensamma angelägenheter och så vidare. Människans roll som ekonomisk aktör blir mer komplex och i stor utsträckning individuellt bestämd inom ramen för generella förutsättningar.

Ett annat område som kommer att förändras genomgripande är med stor sannolikhet livsmedelsproduktionen. För närvarande är denna i stor utsträckning att betrakta som en industriell verksamhet med utgångspunkt från givna, men starkt tekniskt påverkade, ekologiska förutsättningar. Med högre kostnader för eller sämre tillgång till naturresurser, särskilt energi, kan man räkna med en utveckling, som innebär att naturens egna processer måste utnyttjas i större utsträckning och att graden av tekniska processer i livsmedelsproduktionen minskar. Det kan innebära att hittills ointressanta men odlingsbara arealer används för livsmedelsproduktion antingen de ligger på landsbygden eller i städerna. Det kan också innebära att man återgår till en samverkande växt- och djurproduktion på gårdarna för att effektivisera de biologiska processerna och hushållningen med växtnäring. En annan uppenbar konsekvens *kan* bli att förädlingen av livsmedelsråvarorna sker i närmre anslutning till råvaruproduktionen. Man får säkerligen också räkna med att människor minskar sin köttkonsumtion, vilken i de industrialiserade länderna ligger långt över alla fysiologiska behov.

När priset eller skatten på bensin och dieselolja höjs kommer alltid argumentet fram att glesbygdernas människor blir särskilt drabbade. Detta är oftast sant i kortsiktigt perspektiv och inom rådande mönster för lokalisering och transporter. I det långa loppet kan det däremot vara helt annorlunda. Glesbygdernas människor kan se att höga transportkostnader gör att tillverkning, service, distribution och så vidare utvecklar nya mönster som gör att det blir fler jobb även på små orter. Den mindre grad av specialisering som ofta finns på sådana platser kan också vara en utgångspunkt för lokala transporteffektiva lösningar som kan vara svårare att åstadkomma på större orter med sin större komplikationsgrad och specialisering. Paradoxalt nog kan således i ett långt perspektiv de glesare befolkade bygderna relativt sett gynnas av högre transportkostnader eftersom inkomstmöjligheterna och därmed betalningsförmågan kan öka.

Förändringar av det finansiella systemet

I en ekonomi som utgår från de naturgivna villkoren för människan på Jorden bör finansieringen av den reala ekonomin lösas på annat sätt än idag. Som ett bidrag till en kommande diskussion presenterar vi här några förslag som syftar till att den finansiella verksamheten skall kunna bidra till att skapa nyttigheter i ett uthålligt perspektiv.

1. Det behövs ett system för ekonomiska transaktioner (betaltjänster) som är tillgängligt för alla på lika villkor och som står under offentligt driftansvar. Idag har bankerna under kommersiella villkor uppgiften att flytta pengar mellan människor, förvaltningar och företag. Detta leder till att de tjänar mycket stora pengar på tjänster som de själva väljer att utforma och som kunderna på ett eller annat sätt måste få utförda. Att människor får kännbara kostnader för att betala sina räkningar (till exempel över disk på en bank) och att företag får svårt att hantera kontanter är orimliga konsekvenser av att det inte ses som ett offentligt ansvar att det finns ett gemensamt system för betaltjänster. Ett sätt att ordna dessa funktioner vore att definiera ansvaret för allas tillgång till betaltjänster som en offentlig skyldighet. Därefter skulle det praktiska utförandet av systemet kunna lämnas som avtalade uppdrag till banker eller andra företag. Det bristande offentliga ansvaret för denna grundläggande funktion är idag ett hinder för främst små nya företag och människor på små orter, eftersom dessa inte får tillgång till de betaltjänster de behöver. De tvingas i stället till kostsamma lösningar inom ramen för den service som bankerna själva väljer att utforma.

2. Riksbankslagen *bör* ändras så att riksbanken ges rätten att låna ut pengar till staten.⁴ Denna rätt *bör* utformas på sådant sätt att riksbanken självständigt avgör hur mycket pengar staten får låna. Därmed kan inte riksdag eller regering frestas att låna för mycket. Riksbankens får därmed rätten att självständigt bedöma hur mycket pengar som den svenska ekonomin tål att staten lånar. En sådan förändring innebär att det skapas ett utrymme för att genom statliga beslut utnyttja landets faktiska produktionskapacitet genom stimulerad efterfrågan på varor och tjänster. Detta utrymme *bör* bedömas på ett **partipolitiskt** oberoende sätt och därmed innebära en restriktion mot kortsiktighet och missbruk. Med ett sådant system kan man göra offentliga investeringar utan att, som nu sker, en stor del av dessa medel hamnar som vinster hos kommersiella banker och andra kreditinstitut.

En förutsättning för en sådan förändring är givetvis att riksbanken styrs öppet och demokratiskt med hänsyn till långsiktighet, partipolitisk neutralitet och kraven på mycket hög och bred kompetens. Därmed blir det väljarna och deras förtroendevalda som ytterst har ansvaret och makten över både finans- och penningpolitik. Dock måste ett sådant system ge utrymme för medborgarnas inflytande och samtidigt skydda dem mot eventuellt missbruk från dem som valts att vara deras företrädare. Tillfälliga politiska majoriteter skall inte ges utrymme att agera endast utifrån sina egna väljares intressen, exempelvis. Den gamla ordningen med en tvåkammarriksdag vilade på liknande tankegångar om en demokratisk ordning med restriktioner mot kortsiktighet.

⁴ Dessa lån är inte förknippade med räntekostnader eftersom själva begreppet ränta blir meningslöst för denna sorts finansiering på statlig nivå.

Att lösa finansieringen av de långsiktigt nödvändiga investeringar, som den offentliga sektorn bör svara för, är en nyckelfråga som inte alls beaktats i tillräcklig utsträckning i debatten om uthålliga samhällsfunktioner. Det är viktigt att inse att offentliga investeringar egentligen inte utgör några kostnader för samhället. Det handlar om att använda tillgänglig kapacitet på ett systematiskt sätt i syfte att säkerställa framtida funktioner. I stället för att mänsklig arbetskraft och befintlig teknisk kapacitet inte används men ändå drar kostnader, så nyttjas de för att skapa förutsättningar för framtida ekonomisk verksamhet. Idag har staten inte som tidigare någon investeringsbudget, vilket innebär att statens investeringar och driftkostnader redovisas på samma sätt. Detta leder till en olycklig sammanblandning av kortsiktiga och långsiktiga överväganden. Frågan om ett återinförande av en statlig investeringsbudget *bör* aktualiseras.

3. Bankernas kreditgivning *bör* regleras och varje bank tilldelas en kreditvolym som den inte får överskrida. Därmed skulle man förhindra den så kallade ”multiplikatoreffekten” (se beskrivningen ovan [s 24](#) i fördjupningstext 3 om pengar och pengars värde.), som i princip omöjliggör en kontroll av penningmängdens storlek. Den sortens finansiella kris, som idag skakar eurozonens länder, har som fundamental orsak en alltför yvig och okontrollerad kreditgivning. Därför *bör* grundläggande förändringar genomföras som skapar nya förutsättningar för kreditgivning och annan finansiell verksamhet. Det räcker inte med att, som man nu prövar inom eurozonen, hantera effekterna av nuvarande finansiella praxis genom nödlån och medborgerliga uppoffringar. Det krävs förändringar av grundläggande slag föregångna av djupa analyser och klarlägganden av vilka samhällseliga förutsättningar som finns på lång sikt.

Vidare *bör* bankernas hantering av in- och utlånade medel formellt ses som förvaltning av kundernas pengar alltså externa medel. Idag räknas dessa belopp in i redovisningen av bankers tillgångar och skulder som deras egna, vilket ger en skev bild av bankernas egentliga ekonomiska ställning.

Dessutom *bör* man överge det nuvarande synsättet att vissa stora banker betraktas som systemviktiga och därför inte kan tillåtas gå omkull (”too big to fail”). En bank *bör* ses som vilket företag som helst och därmed givetvis kunna avvecklas genom konkurs. Därför *bör* ansvaret för det finansiella systemet ligga under demokratisk kontroll och inte hos kommersiella banker med ett skyddsnät finansierat av skattebetalarna. Att bankerna, liksom övriga kommersiella företag, inte har annat ansvar än att tjäna pengar till sina ägare är en självklarhet och inget att moralisera över. Att som idag betrakta de stora bankerna som ”systemviktiga” är däremot orimligt eftersom bankerna inte agerar på offentligt uppdrag utan själva väljer vad och hur de vill göra. Denna frihet måste rimligen förenas med eget ansvar för konsekvenserna.

Det kan vara angeläget att som motvikt till de kommersiella bankerna utveckla systemet med sparbanker. Det finns ganska få kvar, men dessa utgjorde under lång tid ett mycket viktigt instrument för kapitalförsörjningen. Dessa banker har inga ägare, utan kan, ungefär som stiftelser, betraktas som samhällsnyttiga institutioner. Till skillnad från dagens kommersiella banker har sparbankerna ett tydligt samhällsupdrag och en inriktning på uthållighet.

Fördjupningstext 8. Om kapitalförsörjning

Varje affärsföretag behöver ett ekonomiskt handlingsutrymme för att producera de varor och tjänster som man vill ställa till kundernas förfogande och kunna ta betalt för. Detta utrymme utgör förutsättningen för penningflödet genom företaget. Intäkterna bekostar utgifterna men skall också räcka till det nödvändiga överskott som säkerställer att verksamheten kan klara förändringar av skilda slag inklusive sitt eget utvecklingsarbete. Inom kommersiell verksamhet skall överskottet också räcka till ägarnas vinstuttag, medan den tredje sektorns företag behåller överskottet i den egna verksamheten.

Det nämnda ekonomiska handlingsutrymmet avgörs av det egna kapitalet men också av främmande kapital, det vill säga sådant som lånats från någon kreditgivare. Handlingsutrymmet ökar alltså genom ägartillskott, lån och verksamhetens överskott, medan det minskar genom underskott, utdelning till ägarna eller återbetalning av lån.

Inom kommersiell verksamhet finns ägare som vill tjäna pengar på verksamheten men inte själv delta i den på annat sätt än genom risktagandet. Dessa tillskjuter kapital – riskkapital – och förväntar sig att få ut en del av överskottet, men kanske framför allt att verksamheten skall öka i värde så att de med förtjänst kan sälja företaget till någon annan. En sådan försäljning påverkar inte företagets ekonomiska handlingsutrymme. Den allmänna fixeringen vid börsvärden och deras utveckling är i grunden inte motiverad eftersom dessa inte säger särskilt mycket om det ekonomiska tillståndet och verksamheternas faktiska utveckling.

När man hävdar att ett företag behöver riskkapital så handlar det alltså mer precis om att företaget skall ha ett tillräckligt stort ekonomiskt handlingsutrymme. Man är inte enbart hänvisad till dem som har ekonomiska tillgångar som de är villiga att placera med risktagande mot möjligheter av framtida förtjänster utan annan aktivitet än risktagandet. Andra möjligheter är exempelvis att låta eventuella överskott återinvesteras i verksamheten, att utveckla fördjupade ekonomiska relationer mellan företaget och dess kunder och andra intressenter, eller att utveckla branschsamverkan för att skapa större ekonomiskt utrymme för flera företag. Särskilt den tredje sektorns företagande är inte särskilt intressant för dem som vill placera sitt kapital mot risktagande, eftersom inriktningen hos sådana företag är att driva sin verksamhet men inte att ge utrymme för vinstuttag och värdestegring.

Det finns således en grund för de klassiska svårigheter som den tredje sektorns företag har när det gäller att skapa ett ekonomiskt handlingsutrymme. Här finns utrymme för nyskapande till exempel genom att konsumenter och producenter knyts

samma på andra sätt än enbart genom den direkta försäljningen. Det går att skapa möjligheter för konsumenterna att bidra till att det faktiskt finns en produktion av de varor och tjänster som de vill dra nytta av. Många kooperativa verksamheter bygger på sådana relationer, men det borde rimligen gå att utveckla detta både vad gäller omfattningen och formerna för sådan samverkan.

Som exempel på nya ekonomiska relationer kan man använda ”prenumeration” på matlådor, det vill säga att man i förväg beställer en regelbunden leverans av varor från en säljare. Denne har viss frihet att utforma innehållet efter vad säsongen kan erbjuda. En ännu djupare relation mellan säljare och köpare uppstår om köparen i förväg betalar för kommande leveranser. Därmed ges säljaren ett ökat ekonomiskt handlingsutrymme som kan vara till nytta för båda parter.

”Crowdfunding” eller gräsrotsfinansiering är ett modernt sätt att ordna finansiering genom bidrag från många intressenter. Se exempelvis följande länkar:

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Crowdfunding>

http://en.wikipedia.org/wiki/Crowd_funding

Mot denna bakgrund är det rimligt att ifrågasätta det vanliga synsättet att företagens ekonomiska handlingsutrymme i första hand avgörs av hur riskkapital placeras. Detta kan i sin tur leda dels till att företag undersöker andra möjligheter att utveckla sitt ekonomiska handlingsutrymme, dels till att människor i största allmänhet blir mer intresserade av att aktivt använda sina möjligheter att stödja specifika företag. Frågan om tillgången på riskkapital kan alltså tänkas bli löst på ett mer mångformigt sätt än idag.

4. Ett finansiellt system som lever sitt eget liv närmast frikopplat från den reella ekonomiska verksamheten i samhället fyller ingen större funktion för ekonomin som sådan. Att – som nu sker – datorer i en rasande takt köper och säljer värdepapper med syfte att tjäna pengar till någon uppdragsgivare skapar ingen ekonomisk nytta i sig. Några nya faktiska ekonomiska värden skapas inte, utan det som sker blir i praktiken endast att makt och inflytande inom det finansiella området omskiftas mellan finansmarknadens aktörer. Vinster kan bokföras hos dem som är vinnare i börsens spel med värdepapper, men de motsvaras inte nödvändigtvis av att nya ekonomiska värden har skapats. Tron på att ekonomiska värden kan skapas genom den finansiella sektorn *bör* överges till förmån för ett synsätt där denna sektor endast ses som ett verktyg för reell ekonomisk verksamhet som skapar sådana värden som människor kan dra faktisk nytta av. Dagens funktion som spel för fördelning av tillgångar *bör* vara underordnad den legitima funktionen att skapa nära och långsiktiga relationer mellan investerare och de verksamheter man vill investera i.

Ett förändrat skattesystem

En annan ekonomi förutsätter också ett förändrat skattesystem. Det räcker då inte att tala om en konventionell skattereform eller om ett avgörande genomslag för ”grön skatteväxling”. Det krävs sannolikt mycket mer än så.

Dagens skattesystem beskattar (och höjer därmed kostnaderna för) användningen av den mänskliga arbetskraften. Kostnaderna för användning av naturresurser är samtidigt så låg att det blir ekonomiskt fördelaktigt att minska människors insatser och öka förbrukningen av naturresurser. Att effekten av detta blir arbetslöshet och miljöförstöring är alltså till en del självförvållade resultat av systemet och inte oväntade negativa effekter. Vi vill peka på att det kan finnas radikalt andra system för beskattning. Vad mera är – utan en grundlig omprövning av hur den offentliga sektorns utgifter skall finansieras blir en strävan mot uthålliga samhällsfunktioner starkt försvårad eller utsiktslös.

En grundläggande tanke bakom ett nytt skattesystem *bör* vara att den offentliga sektorn täcker sina utgifter genom att beskatta de ekonomiska värden som skapas i samhället. Dessa värden hade inte kunnat skapas om inte offentliga insatser gjorts och offentligt ansvar upprätthållits. En annan bärande idé bakom den följande skissen är att människors arbete *inte bör* beskattas medan däremot användningen av naturresurser *bör* åläggas skatt. Skälet är att människors produktiva arbete inte skall hämmas genom särskild beskattning, medan däremot sparsamhet med naturresurser enligt våra utgångspunkter är absolut nödvändig.

Fördjupningstext 9. Om finansieringen av offentlig verksamhet

Hur finansieringen av offentlig verksamhet bör ordnas kräver särskilda överväganden. Först måste skillnaden mellan skatter och avgifter göras tydligare än idag. Beskattning används som instrument för överföring av pengar från andra sektorer inom ekonomin till den offentliga sektorn. Dessa medel kan användas för att bekosta vad som helst inom den offentliga sektorn. Pengarna är inte öronmärkta. Avgifter däremot betalas för att någon som nyttjar en offentligt tillhandahållen tjänst skall bidra till att bekosta just denna. Intäkter som fås genom avgifter kan i kommunal verksamhet därför inte användas till vad som helst. Så får exempelvis en kommun eller dess bolag inte ta ut högre avgifter för vatten och avlopp än vad som krävs för att man skall kunna finansiera just dessa tjänster.

När det gäller beskattningen så används den i *tre olika syften* (en fiskal, en styrande och en omfördelande):

1) Det första syftet är att bekosta den offentliga verksamheten i största allmänhet. Det är en fiskal uppgift som handlar om att balansera de offentliga organens utgifter med motsvarande intäkter.

2) Det andra syftet är att styra samhällets verksamheter i önskad riktning. Genom en låg moms får vissa affärsområden en relativ fördel jämfört med andra. Genom att beskatta användningen av elektricitet vill man stimulera en höjd effektivitet i elanvändningen, som förhoppningsvis bidrar till att miljöeffekterna av elproduktionen minskar eller i varje fall inte ökar.

3) Det tredje syftet är att omfördela köpkraften mellan olika grupper. De som har god ekonomi beskattas hårdare än de som har sämre ekonomiska förutsättningar. Svagare grupper kan också komma i åtnjutande av skattefinansierade välfärdsinsatser. Inkomster av kapital beskattas idag lägre än inkomster av arbete, vilket är en annan form av samhällelig omfördelning, något som man på goda grunder kan ifrågasätta.

Det finns en principiell motsättning mellan den styrande respektive den fiskala och den omfördelade funktionen hos skattesystemet. Skatter som avses styra verksamheter i en minskande riktning kommer, om styrningen blir framgångsrik, att ge allt lägre intäkter. Man bör därför vara beredd på detta och inte räkna med oförändrade sådana skatteintäkter vid bedömningen av de långsiktiga offentliga intäkterna. Den fiskala beskattningen av en ekonomisk verksamhet bör däremot inte ses som ett uttryck för att man vill begränsa denna verksamhet. Det handlar i stället om att återföra en del av verksamhetens ekonomiska nytta till den offentliga sektorn, så att denna även fortsättningsvis skall kunna upprätthålla de samhällsfunktioner som utgör en nödvändig förutsättning för den ekonomiska verksamheten och dess värdeskapande. Utbildning betalas, exempelvis, genom skattesystemet, medan en stor del av den ekonomiska nyttan av utbildningen hamnar hos den enskilde medborgaren och hos de företag som denne blir anställd av. Det är därför rimligt att en del av utbildningens ekonomiska nytta överförs till samhällets förvaltning.

Nedanstående punkter skulle kunna bilda underlag för en ny och förhoppningsvis konstruktiv debatt om beskattningen:

1. Arbetsinkomster *bör* inte beskattas. Som medborgare betalar man således ingen inkomstskatt, men givetvis avgifter för socialförsäkringar etc. Skälet är att beskattning av inkomster från en anställning kan ses som en punktbeskattning av det mänskliga arbetet, vilket hämmar möjligheterna att använda människors kompetenser fullt ut.

Detta innebär också att man som enskild medborgare heller inte kan göra några skatteavdrag. Eftersom man inte betalar skatt på sin inkomst kan man heller inte göra avdrag för eventuella räntekostnader för bolån.

2. Alla ekonomiska mervärden bör beskattas med en generell skattesats (således ett slags moms). Fastigheter liksom finansiella tillgångar i övrigt beskattas efter det ekonomiska överskott de skapar, vare sig detta har uppkommit genom uthyrning, naturresursutnyttjande (som i jord- och skogsbruk) eller annan liknande verksamhet eller genom värdestegring i samband med en försäljning (en finansiell moms eller reavinstbeskattning).

Räntebetalningar för tagna lån skall inte ses som avdragsgilla kostnader när ekonomiska mervärden beräknas. Detta beror på att räntekostnaden för ett lån bör ses som en överenskommen fördelning mellan låntagare och långivare av den ekonomiska nytta som ett lån skapar. Räntekostnader bör inte likställas med kostnader för råvaror och arbetskraft, vilket görs idag. Krediter har i stället karaktär av relationer mellan bank och företag där banken har starkast position. Det rimliga är att tolka sådana relationer som gemensamt ansvars- och risktagande för en viss verksamhet och där det eventuella ekonomiska över- eller underskott som uppkommer fördelas mellan det producerande företaget och dess intressenter inklusive långivarna.

Innebörden av beskattning av ekonomiska mervärden är att företagens verksamheter beskattas utifrån de resultat de åstadkommer och som utvisas i resultaträkningarna. Värdet av själva företagen liksom andra tillgångar beskattas således inte på annat sätt än att en eventuell värdestegring i samband med en försäljning beskattas. Detta innebär att dubbelbeskattning inte tillämpas samt att fiktiva värden heller inte beskattas. Genom att använda en högre skattesats för den finansiella moms än för den övriga mervärdeskatten kan man styra ekonomin mot allt större inslag av real ekonomi.

3. Företagens användning av råvaror och material, som finns i begränsad utsträckning eller vars användning åstadkommer negativa effekter, *bör* beskattas. Sådan punktbeskattning kan gälla olja, el, särskilda kemiska ämnen, alkohol, tobak eller liknande.
4. Kommunerna *bör*, genom statens skatteförvaltning, tilldelas skatteinkomster per invånare, men viktat efter respektive befolknings åldersmässiga sammansättning samt geografiska och andra särskilda förhållanden. Inkomst från fastighetsbeskattning tillförs dock den kommun där fastigheten är belägen och därmed utgör en förutsättning för den ekonomiska nytta som uppkommit.

I praktiken innebär detta att den kommunala beskattningsrätten upphör och att kommunerna därigenom blir redskap för grundläggande samhällservice och myndighetsutövning finansierade utifrån en nationell bedömning av vad som är rimligt med hänsyn till befolkningens sammansättning och andra särskilda lokala förhållanden på respektive ort. Detta skulle leda till lika villkor för alla medborgare och kan motiveras på två sätt:

- alla kommuner är indragna i nationella eller globala ekonomiska omständigheter som inte är påverkbara lokalt och därför inte kan hanteras på den kommunala nivån,
- staten definierar i stigande utsträckning vilka uppgifter kommunerna

skall ha och hur de skall utföras.

5. Varje medborgare *bör* ges ett generellt avdrag innan eventuella skatter och avgifter för socialförsäkringarna beräknas för att de med lägst inkomster inte skall bära en orimlig börda i förhållande till sin betalningsförmåga.

Eftersom detta endast är ett underlag för diskussion har ingen hänsyn tagits till hur stor beskattningen totalt sett kan tänkas bli. Detta är naturligt eftersom den totala beskattningen ytterst avgörs av hur man genom demokratiska beslut bestämmer vilken och hur stark styrning man önskar, samt dimensionerar det som skall göras inom den offentliga sektorn.

Individens roll i den nya ekonomin

Individens roll kan bli helt annorlunda jämförd med dagens förhållanden. För närvarande är det dominerande mönstret att den enskilda personen är konsument i praktiskt taget alla avseenden, men producent endast där han/hon har sin yrkestillhörighet (och är ”anställningsbar”). Det hemarbete som utförs är en annan form av produktion och numera oftast baserat på industriellt tillverkade varor eller på halvfabrikat.

I en ekonomi där hushållning med begränsade resurser är fundamental bör alla räkna med att bidra till sin försörjning på fler sätt än genom intjänande av lön. Det kan handla om att konkret nyttja möjligheter att skaffa sig ekonomiska värden utifrån de särskilda kompetenser man råkar ha eller kan förvärva och utifrån de förutsättningar som råder där man bor. Resultatet kan bli att dagens lönearbete minskar, men att det samtidigt utvecklas nya samverkansformer inom ramen för gemensamma intressen. Individen blir inte enbart eller i första hand konsument utan utvecklar ett komplext mönster av ekonomiska relationer till andra. Den totala arbetsmängden kanske inte minskar men arbetets organisering kan bli mer varierad än idag.

6.

Förväntningar på samhället

”Vad vi kallar euro-, finans-, struktur- eller något annat slags kris är i grunden ingenting annat än en kris för själva vår livsstil. Det är den som skapat denna största av alla bubblor, den livsstilsbubbla som nu hotar att spricka. Politikerna är inte dummare än att de vet det. Men skulle någon av dem ha modet att säga vad de vet skulle vi genast rösta bort honom. Ty också vi vet, men föredrar att förtränga vad vi inte vill veta. Så kan man leva. Ett tag. Men inte i längden.”
Richard Swartz DN 9 juni 2012

Citatet anförs här för att åter ange vår utgångspunkt samtidigt som det pekar på ett demokratiskt dilemma. Om politik uppfattas som ett medel att tillgodose en del av de önsknings som människor har, riskerar man att väljarna i första hand röstar *emot* dem som inte lyckats uppfylla sina vallöften. De som väljs blir sådana som ställer ut nya vallöften som kanske inte vare sig är realistiska eller förmår skissera en väg in i en okänd framtid. Detta kan resultera i att människor till sist tar avstånd inte bara från den förda politiken utan det demokratiska systemet som sådant. Mot den bakgrunden vill vi i detta avsnitt diskutera begreppet ”samhälle” samt människors förväntningar på samhället.

Ordet ”samhälle” används i det svenska språket liksom ordet ”ekonomi” i flera olika betydelser. Två rätt olikartade innebörder är lätta att urskilja. Den ena betecknar ”staten, kommunerna och landstingen (regionerna)”, dvs. den delen av samhället som styrs av politiska och administrativa beslut. Inte minst de som pläderar för ”det starka samhället” använder gärna ordet ”samhälle” i denna betydelse. Användningen kan ha uppkommit ur en önskan att inte använda (det för många förhatliga) ordet ”staten”. I den andra innebörden av ordet ”samhälle” ingår inte bara staten, kommunerna och landstingen utan även sådant som näringslivet, den sociala strukturen och det civila samhället, det vill säga den helhet som utgör den mänskliga samlevnaden i alla dess många olika former. Ord som ”sammällskunskap” refererar till denna andra betydelse.

Vi befinner oss i en situation där själva förutsättningarna för samhällsliga verksamheter kan komma att förändras genomgripande genom att naturgivna gränser för människans aktiviteter på Jorden uppnås eller överskrids. I en sådan situation kan man räkna med att dagens förväntningar på samhället inte längre kan uppfyllas. Detta gäller i bägge betydelserna av ordet ”samhälle”. Den nya situationen *kan* i sin tur resultera i bekymmer som inte bara beror på de yttre villkoren för mänskliga verksamheter, utan på de bilder vi väljare gör oss av verkligheten.

Utöver de rent faktiska bekymren med att hantera kommande resursknapphet och bestående negativa miljöeffekter tillkommer således uppgifterna att hantera de mänskliga och sociala konsekvenserna av att tillvaron uppfattas som osäker, kaotisk, begränsad och kanske till och med hopplös. Mot den bakgrunden är det ytterst angeläget att så många som möjligt skaffar sig en hög mental beredskap inför de förändringar som ser ut att komma. En del i denna beredskap kan bestå i att reflektera över rådande förväntningar på samhället och hur de kan tänkas bli förändrade genom nya förutsättningar. Som en illustration till vårt resonemang vill vi i detta avsnitt gå igenom några särskilt angelägna områden.

Vi uppfattar det som en allmänt omfattad förväntan bland medborgare i Sverige idag att "samhället" skall fungera som skydd för individens liv, hälsa, egendom och integritet samt garantera skydd och utrymme för den demokratiska samhällsordningen. Utöver detta förväntas samhället kunna erbjuda konkreta tjänster till alla medborgare individuellt, när de hamnar i olika nödsituationer vid sjukdom, arbetslöshet etc. Samhället anses därmed ha ett ansvar både för den rådande ordningen och för medborgarnas individuella välfärd. Detta slags förväntningar har lett till att samhället inte bara uppfattas som en "leverantör" av sociala nyttigheter utan även som en garant för att dessa finns tillgängliga. Några sådana garantier kan givetvis inte utställas, eftersom det utrymme samhällets olika organ och aktörer har för sina åtaganden varierar över tiden, likaväl som de krav och önskemål medborgare ställer på de samhälleliga funktionerna.

För tydlighetens skull listar vi här ett antal punkter där vi uppfattar att medborgarna har starka förväntningar på samhället:

- skydd för egendom och skydd mot våld, kriminalitet, fientlig aggression och terrorism
- upprätthållande av ett rättvist rättsligt system,
- upprätthållande av olika regelsystem (inom trafik, ekonomisk verksamhet, meriteringsprocesser med mera),
- upprätthållandet av olika rättigheter (yttrande-, mötesfrihet etc.),
- stöd och hjälp vid naturkatastrofer,
- ekonomiskt och annat stöd vid social eller ekonomisk utsatthet,
- leverantör av "vård, skola, omsorg",
- yttersta organ för ansvar för utvecklingen av ekonomi och sociala förhållanden (något som lett till "de stigande förväntningarnas revolution").

Medborgarnas skyldigheter för att samhället skall kunna uppfylla de ställda förväntningarna diskuteras idag inte i särskilt stor utsträckning. Ändå är det uppenbart – i varje fall för dem som följer utvecklingen inom kommuner och landsting – att gapet mellan medborgares förväntningar och den faktiska förmågan hos samhällets aktörer redan växer. Frågan om relationen mellan medborgarnas för-

väntningar på och deras skyldigheter gentemot ”samhället” i stort är därför redan nu angelägen.

Vår allmänna utgångspunkt är att förutsättningarna för framtida mänskliga verksamheter kommer att innebära begränsningar för expansion, med stor sannolikhet också att inom vissa områden det befintliga handlingsutrymmet kommer att minska. I vårt perspektiv kommer frågor om relationerna mellan medborgarna och ”samhället” att bli än mer aktuella, eller kanske rent av kritiska (de kan leda till ”de sjunkande förväntningarnas revolter”).

Frågor som dessa *kan* bli akuta:

- kommer samhället att kunna garantera medborgarnas rättigheter?
- kommer samhället att kunna leverera de basala nyttigheter som förväntas?
- kommer samhället att kunna vara organiserat på principiellt samma sätt som idag vid resursbrist?
- kommer medborgarna att avkrävas större skyldigheter än idag?

Det finns därför all anledning att fråga sig om medborgarnas förväntningar alls kan realiseras i en rimlig omfattning i framtiden. Det faktiska politiska handlingsutrymmet inom ramen för den rådande samhällsordningen kan bli så litet att varje politisk majoritet kommer att misslyckas med att uppfylla sina ambitioner och åstadkomma det som väljarna utlovats. Detta kan leda till att samhällets utveckling i stor utsträckning i stället påverkas av krafter vid sidan av den demokratiska ordningen. Det kan gälla skilda slags särintressen (medlemmar av vissa organisationer gynnas), kommersiella aktörer (som orienterar sig mot de köpstarka), men också rent kriminella aktörer (som formar maffialiknande strukturer).

Om man värjer sig för tanken att den demokratiska ordningen i sig kan få allvarliga svårigheter, kan man analysera det som händer i samband med den så kallade eurokrisen. De politiska landskapen ritas om och medborgares tilltro till samhällsordningen naggas i kanten. Krisdrabbade länder som Grekland och Spanien har utvecklat en oerhört hög arbetslöshet, trots att deras ekonomier är sådana att de egentligen inte har råd att ha en enda potentiellt produktiv människa utanför den organiserade ekonomin. Några medel eller mekanismer för att förbättra denna situation tycks man dock inte ha tillgång till.

I en situation med nya förutsättningar till följd av naturgivna restriktioner är det väsentliga att vi *dels* har modet att på allvar pröva tanken att dagens sätt att organisera samhället kan vara ineffektivt eller omöjligt att behålla, *dels* ifrågasätter den sortens samhällsutveckling som industrialismen hittills gett förutsätt-

ningar för. Det kan, paradoxalt nog, vara så att insikter om begränsningar kan leda till större klarsyn om vilka handlingsmöjligheter som faktiskt finns.

Det finns också anledning att diskutera om medborgarnas skyldigheter kan behöva utvidgas och förtydligas i en ny situation, där resursbrist råder. Det kanske inte räcker med att tillämpa allmän laglydighet, att betala skatter och avgifter och så vidare. Det kan bli nödvändigt att kräva ett individuellt medborgerligt ansvar inom ramen för vissa samhällseliga funktioner. Detta kan gälla skyldighet att utföra samhällstjänst (ett återinförande och en utvidgning av det som tidigare var värnplikt för män och civilförsvarsplikt för kvinnor), att delta i samhällets organisering genom insatser som syftar till allmän och inte endast individuell nytta – oberoende av om detta sker inom ramen för offentliga, ideella eller af-färsmässiga aktiviteter.

Vi vill vara tydliga med att skilja mellan begreppen ”organisering” och ”organisation”. Med samhällets ”organisering” menar vi den fördelning av ansvar och inflytande som finns. Det handlar alltså om medborgarnas rättigheter och skyldigheter, om de både formella och informella och allmänt accepterade sätt som man kan agera inom och hur man upprätthåller den ordning som råder. Detta rör alltså begreppet ”samhälle” i den andra och mer allmänna betydelse som nämndes ovan. Med ”organisation” menar vi den uppdelning i formella organ som valts för att göra organiseringen arbetsduglig; alltså hur förvaltningar, myndigheter, företag och andra formella organisationer utformas och vilka regelverk de skall följa. Distinktionen mellan begreppen behövs för att tydliggöra att samhällets organisering kan förändras utan att dess organisationer nödvändigtvis behöver omstruktureras. Det kan räcka med att olika organisationers uppdrag eller förutsättningar förändras.

I det svenska samhället dominerar idag tämligen centralistiska och likformiga relationer mellan de individuella medborgarna och samhällets olika organisationer, både beträffande rättigheter och beträffande skyldigheter. Det är endast i relativt blygsam omfattning som medborgarna väljer att samverka och ta ansvar i sådana organiserade former som de själva väljer. Medborgaren och samhällets organisationer följer eller använder sig i stället av allmänt giltiga regelverk lika för alla. Denna typ av relationer liknar det som den tyske sociologen Ferdinand Tönnies i slutet av 1800-talet benämnde ”Gesellschaft”. Som komplement till denna typ av organisering beskrev Tönnies det han kallade ”Gemeinschaft”, det vill säga en organisering som utgår från individer och deras särskilda relationer och där de själva avgör hur den skall se ut. Det vi idag kan se som samverkan i skilda typer av nätverk är exempel på tillämpning av tanken bakom Gemeinschaft.

Gesellschaft ger således utrymme för individer att agera inom ett befintligt system, medan Gemeinschaft innebär att individerna väljer sina medel för samverkan för att uppnå sina mål, det vill säga att de utformar sina egna system och lösningar. I en situation där den gängse demokratiska samhällsordningen inte förmår att åstadkomma det medborgarna önskar finns det alltså, enligt vår mening, ett stort och föga utnyttjat samhälleligt utrymme för medborgarnas eget agerande och organiserande av verksamheter. Detta utrymme ligger inom det vi tidigare beskrivit som ”den tredje sektorn” eller ”det civila samhället”. Att agera inom denna sektor kan för medborgarna vara en möjlighet till större frihet att tillgodose sina önskemål, men givetvis ställer det också krav på större engagemang och organisatoriskt ansvarstagande än inom det som Tønnes kallar Gesellschaft.

I dagens Sverige dominerar, enligt vår mening, således Gesellschaft som organisatorisk princip, kanske mer än i andra länder (jfr. H.Berggrens och L.Trägårds bok *Är svensken människa?*). Så har det inte alltid varit under tidigare historiska perioder. Det lokala ansvarstagandet för gemensamma angelägenheter har varit stort och nödvändigt. Det har exempelvis gällt sådana uppgifter som alla har haft nytta av men ingen kunnat klara endast av egen kraft. Att genomföra gruvdrift som i Orsa (L. Levander *Slipstenstillverkning ur Orsa en sockenbeskrivning Del III* 1957, s 377ff), att se till att det finns en fungerande hamn som i Hunnebostrand (U. Turemark m fl. *Hunnebostrands hamn. En dokumentation om framväxt och förändring*, Hunnebostrands bildarkiv 2011) är exempel på hur den lokala befolkningen tagit ett nödvändigt ansvar. Detta sätt att organisera sig och hantera gemensamma angelägenheter har systematiskt studerats av bland andra Elinor Ostrom (*Governing the Commons* 1990). Under den tid i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet då folkrörelser av skilda slag verkade för omfattande samhälleliga förändringar inom ramen för den pågående industrialiseringen användes samma arbetsmetoder. Man utvecklade skilda slag av gemensamma nyttigheter och tog ansvar för att upprätthålla dem (bibliotek till exempel). Först senare när den offentliga sektorn utvecklats tillräckligt, överfördes uppgifterna till denna.

Vi ser att denna slags samhällsorganisering, utifrån individuella syften och önskemål som delas med andra, kan ha en väsentlig utvecklingspotential under nya och mer restriktiva samhälleliga förutsättningar än idag. Detta beror till stor del på att kopplingarna mellan de egna insatserna och den egna nyttan kan bli mycket tydlig och att människor själva kan välja hur relationerna mellan individen och gruppen skall utformas.

Som ett resultat av ett större medborgerligt personligt ansvarstagande kan det utvecklas en större samhällelig mångformighet. De specifika förutsättningarna på olika orter kan användas på effektivast möjliga sätt och detta behöver inte stå

i motsatsställning till en gemensam övergripande samhällsordning i demokratiskt avseende. Däremot måste man kunna tänka sig att de offentliga organen inte i samma utsträckning som idag kan bli leverantörer av sociala och ekonomiska nyttigheter. Snarare blir uppgiften att upprätthålla en sådan ordning att relationerna mellan det individuella perspektivet och det gemensamma hanteras på ett demokratiskt sätt.

7.

Kort sammanfattning av våra förslag

För att underlätta läsarens fortsatta funderingar kring vår text har vi här komprimerat det vi menar *bör* ingå som underlag för en medborgerlig debatt som syftar till att öka beredskapen inför sannolika förändringar i samhället. En sådan debatt kan föras både innanför och utanför de nuvarande politiska partierna. Samtidigt som vi gör denna sammanfattning, tydliggör vi våra egna uppfattningar ytterligare.

Negativa konsekvenser av dagens ekonomiska praktik

Dagens ekonomiska praktik har ett antal negativa samhällsliga konsekvenser. **En första konsekvens** är att naturresurserna på Jorden är på väg att utarmas. Människans ständigt ökande förbrukning tär allt snabbare på de trots allt begränsade lager som utgörs av lättåtkomlig olja och lätt tillgängliga mineraler. Människans kortsynta behandling av levande system med deras mångfald av arter i komplex samverkan leder dessutom till minskad produktion av naturens kostnadsfria ekosystemtjänster. Detta innebär att vi *de facto* minskar kommande generationers handlingsmöjligheter. Hänsyn till dessa grundläggande frågor *bör* tas såväl av den ekonomiska praktiken som av dess bakomliggande teorier samt behandlas inom den ekonomiska politiken.

Ett bärande skäl till vår bedömning att resursläget håller på att bli kritiskt är att vi betvivlar den hittills giltiga uppfattningen att det kontinuerligt går att ersätta en resurs med en annan enligt den så kallade substitutionsprincipen. Det finns ingen grund för att tro att det som gällt i det förflutna kommer att gälla i framtiden. Substitutionsprincipen kan dessutom inte tillämpas på biologiska resurser. Om en levande art har utrotats, är det en förlust som inte kan ersättas genom mänsklig försorg. Hänsyn till dessa grundläggande fakta *bör* lyftas fram i debatten.

En andra negativ konsekvens av dagens ekonomiska praktik är det avfall och de restprodukter som blir över vid olika slag av ekonomisk verksamhet, nu senast tydliggjort genom hotet om klimatförändring till följd av människans utsläpp av koldioxid. Det faktum att naturen faktiskt har en begränsad förmåga att ta emot ämnen som härrör från människans verksamheter *bör* hanteras som en grundläggande fråga vid alla ekonomiska avgöranden.

En tredje negativ konsekvens är att det råder en global snedfördelning mellan olika människors möjligheter att tillgodose sina grundläggande behov. Om alla människor på Jorden skall kunna få dessa behov tillgodosedda, *bör* förändringar genomföras i ekonomins funktionssätt i kombination med restriktioner för dem som idag förbrukar mycket.

En fjärde negativ konsekvens är det inflytande som banker och finansiella institut skaffat sig under de senaste decennierna. Enligt vår mening bör den finansiella ekonomin enbart tjäna den reala ekonomiska verksamheten (varor och tjänster) och inte utgöra en egen ”finansindustri”.

En femte nackdel som inträffat på sistone är förskjutningen i relationen mellan valda politiker och ekonomiska aktörer. Det framgår inte minst hur EU:s politiker nu hela tiden dansar efter ”den finansiella marknadens” pipa.

En sjätte nackdel är att beslut tagna inom det ekonomiska livet liksom inom den ekonomiska politiken ofta beskrivs och uppfattas som rationella. I anslutning till en dansk demokratiforskare menar vi att det som anges vara rationellt ofta är ett uttryck för makt. Det som beskrivs som ”rationellt” behöver inte vara förnuftigt i ett längre perspektiv eller i djupare mening.

Alla dessa nackdelar *bör* enligt vår mening tas upp i en medborgerlig debatt för att söka efter lösningar på den ekonomiska praktikens problem, lösningar som inte uppvisar lika många och allvarliga biverkningar som dem vi kan se idag.

Vad är samhällsutveckling?

Innan man i en diskussion kommer in på frågan, hur man kan föreställa sig en annan ekonomi, finns det, menar vi, anledning att fundera på vad man menar med ”utveckling” och närmare bestämt ”samhällsutveckling”. Vårt sätt att tänka i Västerlandet präglas mer eller mindre av de teser som drevs av upplysningen på 1700-talet.

De flesta människor i vårt land tror inte som före upplysningen att allt som händer på Jorden sker enligt Guds vilja. I stället är det vi människor som har ansvaret för vad som sker. Sedan 1700-talets slut har man menat att ”utvecklingen” (med vissa avbrott i form av fasansfulla krig) rört sig i rätt riktning. Tekniken blir bättre, ekonomin tillväxer, människorna blir friskare och lever längre och så vidare. Men ibland får man höra röster som hävdar att ”utvecklingen kräver det eller det” eller att ”utvecklingen kan inte stoppas”. Det är en orimlig inställning att förhålla sig så passivt, när det gäller frågan om utvecklingens riktning. Vi menar att utvecklingen i samhället givetvis måste fortsätta men vill problematisera

sera frågan om vad som är den önskvärda riktningen. Det är något vi alla *bör* fundera på, innan vi övergår till att diskutera möjligheterna att utveckla en annan ekonomi.

Tre självklarheter som bör ifrågasättas

En medborgerlig debatt kan i nästa steg övergå till att kritiskt pröva några skenbara självklarheter i vårt nuvarande sätt att tänka:

Politiker och ekonomer som diskuterar dagens ekonomiska kris tar för givet att alla åtgärder skall syfta till att ”**få fart på tillväxten**”. Vi tror att debatten i stället *bör* ställa frågor om i vilka samhällen den ekonomiska tillväxten kan lösa väsentliga samhällsproblem samt om ekonomisk tillväxt alls kan vara ett mål i sig. Endast med obegränsad tillgång till resurser kan man se ekonomisk tillväxt som önskvärd i största allmänhet och utesluta frågor kring vad det ökade ekonomiska utrymmet skall användas till. När det råder begränsningar i resurstillgången bör man först formulera sina mål och därefter avgöra om det krävs ekonomisk tillväxt eller andra åtgärder för att uppnå dessa mål.

Men måste man då inte ha ekonomisk tillväxt för att lösa **arbetslöshetens problem**? Jo, så ser det ut med dagens sätt att tänka. Man kan i stället fundera över arbetslöshet inte som ett mått på tillgången på lönearbete, utan som ett mått på bristfälligt utnyttjade av mänskliga resurser och som ett tecken på behovet av strukturella förändringar av den samhälleliga organiseringen.

Den tredje självklarheten som måste ifrågasättas är dagens syn på **rationalisering**. Med dagens syn är det en fortskridande rationalisering med successivt minskande insatser av mänsklig arbetskraft som möjliggör en ökning av reallönerna. Denna typ av rationalisering har varit möjlig eftersom det (hittills) funnits gott om naturresurser och den begränsande faktorn för produktionen därmed varit mänsklig kapacitet och förmåga. När detta inte längre gäller, eftersom den rikliga tillgången till naturresurser sinar, kommer begreppet ”rationalisering” med nödvändighet att behöva ges en annan innebörd. Det *bör* och kommer säkerligen att handla om hur stor ekonomisk nytta som skapas genom användning av en given mängd av en eller flera begränsade och kritiska naturresurser. I en framtida resursknapp värld (där resurserna skall räcka till att möjliggöra ett hyggligt liv för de 7-9 miljarder människor som faktiskt lever då) måste alltså rationaliseringen också väga in hur mycket material och hur mycket energi som åtgått för produktionen av en vara eller en tjänst – inte bara hur många mantimmar som använts för att framställa och leverera varan eller tjänsten.

Konturerna av en annan ekonomi

Så är det dags att ge sig på huvudfrågan: Hur kan man föreställa sig konturerna av en annan ekonomi? Här kommer i punktform de inslag som enligt vår mening *bör* ingå i den debatten.

1. Man *bör* skilja mellan ”marknadsekonomi” och ”kapitalism”. Marknadsekonomin kan tillämpas i ett demokratiskt samhälle utifrån principerna om allas lika rättigheter och friheter att agera så länge inte andra medborgares motsvarande frihet hotas. Kapitalism innebär däremot att man genom sitt ägande (det vill säga att man disponerar kapital) ges ett inflytande som inte sällan i grunden påverkar eller till och med avgör andra människors levnadsvillkor. Den demokratiska regleringen av ekonomin *bör* därför säkerställa att den marknadsekonomiska friheten inte begränsas.
2. Detta innebär att den reala ekonomin *bör* dominera över den finansiella och att människors försörjning *bör* bygga på deras arbete och inte på deras ägande av skilda slags värdepapper. Genom sådana åtgärder kommer de kapitalistiska inslagen (det vill säga inkomster av passivt ägande) i en sådan ny ekonomi att få mindre betydelse än i dag.
3. Samtidigt *bör* staten ta på sig uppgiften att förhindra överutnyttjandet av begränsade tillgångar på naturresurser och ekosystem samt att skydda livsavgörande naturfunktioner som klimat, vatten- och luftkvalitet.
4. Vi tror på en ny typ av *strukturomvandling*. Viktigaste inslaget i den omvandlingen är en växande betydelse för kooperativa företag,⁵ företag med långsiktigt verksamma aktiva ägare och ett ökat inslag av samarbete mellan människor. Vi tror också på en genomgripande förnyelse av affärsvärlden, där kreativa och affärsinriktade människor, med särskilt intresse för de frågor vi väcker i denna skrift, kommer att starta företag som anpassar både sin produktion och sina produkter efter de nya förutsättningar som en resursknapp värld kommer att erbjuda. Denna förnyelse kan märkas idag om än så länge enbart i liten skala. Den offentliga sektorn kan komma att omstruktureras genom tydliga avgränsningar av vad som ligger

⁵ Syftet med kooperativa företag är att skapa ekonomisk nytta för medlemmarna. Dessa företag följer de sju kooperativa principer som antogs av Internationella Kooperativa Alliansen år 1995 och som återges bland annat på denna länk:

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Kooperation>

Intressant nog har den sjunde principen följande lydelse: ”Kooperativa föreningar arbetar för en hållbar utveckling av sina lokalsamhällen enligt de riktlinjer som godtagits av medlemmarna.”

inom medborgarnas gemensamma demokratiska ansvar och vad som kan överlåtas till privata eller affärsmässiga initiativ.

5. I en ekonomi där hushållning med begränsade resurser är fundamental *bör* alla räkna med att bidra till sin försörjning på fler sätt än genom anställning mot lön. Det kan handla om att konkret skaffa sig ekonomiska ersättningar utifrån de särskilda kompetenser man råkar ha och utifrån de förutsättningar som råder där man bor. Resultatet kan bli att både dagens lönearbete och dagens arbetslöshet minskar. Den totala arbetsmängden räknat i tid kanske inte minskar men arbetets organisering kan bli mer varierad än idag. Förutsättningarna är två:
 - a) att det utvecklas nya samverkansformer inom ramen för gemensamma intressen och
 - b) att individen inte i första hand är en löntagare/konsument utan utvecklar ett komplext mönster av ekonomisk samverkan med andra.
6. Vi tror på att en viss *omlokalisering av boende och produktion* kan komma att äga rum. Dagens ekonomi bygger på ett omfattande transportarbete som i vissa varors fall sträcker sig över stora delar av Jorden. Eftersom vi tror både att drivmedel till transportmedlen kan bli mycket dyrare och tillgången knappare ser vi framför oss hur dagens komplicerade transportmönster (det gäller både gods- och persontrafik) kommer att förenklas och transportsträckorna förkortas. Kanske kommer även närheten till grundläggande produktionsfaktorer som mark och vatten att spela en viss roll för omlokaliseringen. Vi uppfattar det som närmast självklart att de som använder sig av samhällets infrastruktur för transporter skall betala avgifter i förhållande till hur stor deras användning av dem är, exempelvis genom kilometeravgift för tyngre fordon på allmänna vägar.
7. Vi tror att *den finansiella sektorn* behöver reformeras radikalt. Det är den reala ekonomin som är avgörande för människors överlevnad. Den finansiella ekonomins uppgift är att vara ett verktyg för den reala ekonomin. Här har vi upplevt en svindlande förändring under de senaste 40 åren. På 1970-talet utgjorde finansiella transaktioner bara en mindre del i förhållande till den reala ekonomins motsvarande transaktioner. I mitten av 1980-talet vägde de båda sektorerna ungefär lika men ett decennium in på 2000-talet omfattar den reala ekonomin enbart en liten del av alla ekonomiska transaktioner.
8. Grundläggande förändringar *bör* därtill genomföras som skapar nya förutsättningar för kreditgivning och annan finansiell verksamhet. Kreditinstituten *bör* tilldelas ett utrymme inom vilket de måste hålla sin totala kreditgivning. Bankernas kreditgivning *bör* regleras och varje bank tilldelas

en kreditvolym som den inte får överskrida. Dessutom *bör* man överge det nuvarande synsättet att vissa stora banker betraktas som systemviktiga och därför inte kan tillåtas gå omkull ("too big to fail"). En bank *bör* ses som vilket företag som helst och därmed givetvis kunna avvecklas genom konkurs.

9. Som motvikt till de kommersiella bankerna *bör* sparbanker, hypoteksföreningar och medlemsbanker utvecklas. Idag finns ganska få sparbanker kvar, men dessa tillsammans med hypoteksföreningar var under lång tid basen för svenskt bankväsende. Sparbanker har inga ägare, utan kan, ungefär som stiftelser, betraktas som samhällsnyttiga institutioner. Till skillnad från dagens kommersiella banker har sparbankerna ett tydligt samhällsuppdrag och en inriktning på uthållighet.
10. Det *bör* betraktas som en demokratisk och inte (som idag) en kommersiell angelägenhet att se till att det finns ett allmänt tillgängligt system för betalningsförmedling. Att få betalningar utförda *bör* ses som en medborgerlig rättighet, inte något som man kan få del av beroende på hur intressant man bedöms vara som kund.
11. Vi tror också på nödvändigheten att utveckla *ett nytt skattesystem*. Vi har i vår text skisserat grunderna för ett sådant. Människors arbete *bör inte* beskattas medan däremot användning av naturresurser *bör* åläggas skatt. Ekonomiska mervärden *bör* beskattas med en generell skattesats (moms). Ränteutbetalningar för tagna lån skall inte ses som avdragsgilla kostnader när ekonomiska mervärden beräknas. Detta beror på att räntekostnaden för ett lån kan ses som en överenskommen fördelning mellan låntagare och långivare av den ekonomiska nytta som ett lån skapar. Företagens användning av sådana råvaror och material, som finns i begränsad utsträckning eller vars användning åstadkommer negativa effekter av något slag, *bör* punktbeskattas.
12. Kommunerna *bör*, genom statens skatteförvaltning, tilldelas skatteinkomster per invånare, men viktat efter respektive befolknings åldersmässiga sammansättning samt geografiska och andra särskilda förhållanden. Varje medborgare *bör* ges ett generellt avdrag innan eventuella skatter och avgifter för socialförsäkringarna beräknas för att de med lägst inkomster inte skall bära en orimlig börda i förhållande till sin betalningsförmåga.
13. Vi tror att finansieringen av offentliga investeringar är en nyckelfråga. Offentliga investeringar utgör egentligen inte några kostnader för samhället. Det handlar om att använda tillgänglig kapacitet på ett systematiskt sätt i

syfte att säkerställa framtida samhällsnytta. Staten har idag inte som tidigare någon investeringsbudget, vilket innebär att statens investeringar och driftkostnader redovisas på samma sätt och konkurrerar med varandra i den statliga ekonomin. Frågan om ett återinförande av en statlig investeringsbudget *bör* aktualiseras.

14. Riksbankslagen *bör* ändras så att riksbanken ges rätten att låna ut pengar till staten. Denna rätt *bör* utformas på sådant sätt att riksbanken självständigt avgör hur mycket pengar staten får låna. Detta utrymme *bör* bedömas på ett demokratiskt men partipolitiskt oberoende sätt och därmed innebära en restriktion mot kortsiktighet och missbruk.

Slutord

Med vår skrift vill vi engagera fler medborgare att ta större ansvar för situationen i världen rörande miljö och ekonomi. Vi utgår från en spridd men ändå inte allmänt accepterad uppfattning om de naturgivna villkoren för människans tillvaro på Jorden. Samtidigt vill vi inte låta fakta bli så omfattande att deras komplexitet blir ett hinder för klarsyn. Den djupa förändringen kommer, när fakta förenas med glöd och längtan efter delaktighet i en gemensam framtid.

Ett ökat, medborgerligt engagemang är nödvändigt för att vända dagens tragiska trender rörande klimathot och destruktiv hantering av våra naturresurser. Det finns varken politiska eller tekniska enkla lösningar. Vi måste som medborgare kräva att politiker på alla nivåer tar sitt ansvar för en uthållig utveckling. Ny teknik och ändrade politiska regelverk med ett långsiktigt, livskraftigt innehåll kommer också till stånd med ett mer intensivt och direkt medborgerligt engagemang. På detta sätt kan en mångfald av lösningar tillsammans med en annorlunda sinnesstämning, existensförståelse, bryta de negativa trenderna. Det som till slut avgör framtiden för människan är hur hon tänker, kommunicerar med andra och gemensamt skapar en ändamålsenlig bild av världen och mänskligheten.

Om Du engagerar Dig i dessa frågor är Du inte ensam om att bidra till en vidgad debatt. Som Du kan läsa i bilagan till texten finns det redan åtskilliga människor världen över som argumenterar för att vi människor måste finna vägar till en ny ekonomi inom ramen för en ny existensförståelse och inom ramen för nya civilisationsmodeller.

Vad det nu handlar om är att göra så många medborgare som möjligt delaktiga i det omtänkande som behövs som följd av förändrade villkor för allas överlevnad och välfärd. Kanske har just Du möjligheter att bidra till att en sådan delaktighet blir verklighet inom kort?

Bilaga:

Sverige i världen

Syftet med denna bilaga är att vidga perspektivet till att omfatta även världen utanför Sverige. Vi utgår från att de problem som motiverar en diskussion om en annan ekonomi i Sverige också kommer att sätta sin prägel på både världsekonomin och den ekonomiska debatten i andra länder.

Kort orientering i Tiden och Rummet

Det har snart gått sju decennier sedan det andra världskrigets slut. Under åren 1945-1975 upplevde vi i Väst (inklusive Japan) en stark ekonomisk tillväxt. Tiden dominerades också av ett kallt krig mellan två supermakter. Efter Sovjetunionens sönderfall spred sig under en kort tid bland många en euforisk känsla av att FN med stöd av den kvarvarande supermaktens demokratiska värderingar och militära/polisiära resurser skulle leda en ”utvecklingsera” präglad av fred, frihet, upprätthållande av mänskliga rättigheter och ”utveckling” i alla länder.

Så blev det inte. Vi har däremot fått bevittna hur inte så få länder har utvecklats ekonomiskt och i några fall i en överraskande hastighet, medan den övriga samhällsutvecklingen inte gått lika fort. Det gäller särskilt Kina, Indien, Ryssland, Sydafrika och Brasilien. Dessa länder kräver nu ett större politiskt inflytande. Samtidigt har nya konflikter blossat upp i olika delar av världen. Tron på en ny och stabilare global ordning har ersatts av stor osäkerhet rörande framtiden. Denna känsla kommer sannolikt att prägla de flesta samhällen. En generell medvetenhet om livets bräcklighet ökar, när konsekvenserna av stora systemkriser blir kännbara.

Ganska allmänt har man – och även vi som författat denna skrift – utgått från en tidshorisont som ger utrymme för att även mer djupgående förändringar i ekonomins och samhällets organisering skulle kunna genomföras i lugna och sansade former. När nu denna tidshorisont ser ut att krympa och därigenom försvaga möjligheten att successivt och pedagogiskt nå den globala medelklass som vi ser som möjlig ”målgrupp” i diskussionen om en annan ekonomi – hur skall vi då hantera önskemålet att fler skall ta sitt ansvar?

Det är ytterst anmärkningsvärt att *Financial Times* krönikör, Martin Wolf, i början av juni 2012 skrev att ”det finns så många obesvarade politiska frågor och osäkra omständigheter kring euron att panik är något fullt rationellt”. Vi tycks

ha hamnat i en återvändsgränd där paniken, av en väl ansedd skribent, betraktas som ett rationellt val.

Det finns åtskilliga ute i världen som gör samma analys av världens *aktuella* tillstånd som vi.

Ett aktuellt exempel på att åtskilliga andra gör samma analys som vi är en rapport som nyligen publicerades i *development dialogue* (nr 59 juni 2012), som ges ut av Dag Hammarskjöld-fonden. Rapporten är författad av "Civil Society Reflexion Group on Global Development Perspectives". Gruppen är sammansatt av ett knappt tjugotal medlemmar, män och kvinnor från en lång rad länder världen över. Mot bakgrund av sina mycket varierande erfarenheter och kompetenser har de enats om en beskrivning av tillståndet i världen och av den svåra frågan om utvecklingens "hållbarhet". De efterlyser liksom vi ett nytt sätt att tänka ("Urgent Appeal to Change the Mindset"). I några punkter sammanfattar gruppen vad som krävs för att "tänka nytt":

- att återupprätta samhällets gemensamma rättigheter och minska de internationella företagens privilegier,
- att ta frågan om jämställdhet för människor i alla länder att ha tillgång till livsmedel, vatten och andra grundläggande resurser på allvar,
- att rädda naturens ekosystem och nå en uthållig utveckling,
- att återge staten dess avgörande roll i skapandet av en rättslig ram för nödvändig miljöhänsyn och upprätthållande av mänskliga rättigheter.

Gruppens rekommendationer vilar på antagandet att genomgripande förändringar i första hand skapas genom nya politiska strävanden på regeringsnivå i syfte att främja rättvisa och hållbarhet. Problemet är att dagens politiker förefaller sakna förmåga att formulera politiska program ägnade att bidra till lösningen av världens problem.

Alla känner till hur fattigdom fortfarande dominerar åtskilliga länder. Vi behöver inte här upprepa den välkända bilden. Däremot finns det anledning att påminna om att de globala krisernas effekter överraskande kan illustreras mitt i vad som utifrån sett utgör regioner med särskilt hög levnadsstandard. Enligt USA:s jordbruksdepartement är idag ett av sju amerikanska hushåll så fattigt att man inte alltid har mat på bordet. Det bor 23 miljoner människor i områden i USA som klassificeras som "matöknar" utan tillgång till fullvärdiga livsmedel. Människor kan inte odla sin egen mat. I San Fransiscos närområde verkar "Dig deep farm", en organisation som är en del av en exploderande trend för att verka för vad som allt fler talar om som "maträttvisa".

Vi menar att diskussionen om världens aktuella tillstånd måste i betydligt ökad utsträckning engagera medborgarna för att nya politiska alternativ för framtiden kan uppstå. Vad vi i den föreliggande skriften hoppas kunna bidra till är en ökning av den mentala beredskapen hos den svenska befolkningen inför de genomgripande förändringar som vi tror kommer att inträffa i vår del av världen under överblickbar framtid. Det kan också innebära en ökad svensk beredskap för att på ett aktivt sätt delta i en världsvid omställning.

Ett exempel på att hur man kan förena ett nationellt engagemang med att verka globalt

Att ett tänkande på nationell nivå kan förenas med ett globalt engagemang visar ett exempel från Frankrike. Vi syftar på den franske diplomaten och FN-tjänstemannen Stéphane Hessel, som använde sina erfarenheter från andra världskriget, ockupation och sitt deltagande i motståndsrörelsen, när han gav ut en kort skrift *Indignez-vous*, i svensk översättning *Säg ifrån* (Louise Lindfors förlag 2011). Boken spelade en roll i ungdomsprotesterna i krisernas Europa. Han skrev sedan boken *Engagez-vous* (2011 – ännu ej på svenska). Däremot är en översättning under utgivning av en tredje skrift ”*Déclarons la paix – pour un progrès de l’esprit*”, skriven i samarbete med Dalai-Lama och nyligen publicerad i Frankrike.

I *Engagez-vous* (Engagera er!) uppmanar han sina landsmän att engagera sig i de enorma framtidsproblemen. Hessels utgångspunkt är att man inte skall kompromissa, när oersättliga värden förstörs eller trampas på. En ny motståndsrörelse måste formos för att försvara demokratin. Under ockupationen i Frankrike 1940-45 gällde enkla val i kampen för frihet. Idag uppstår en mer komplex situation med reflektion, skrivande och samtal i en långsam process. Målet är handling utan våld. Dagens samhällen är bräckliga på ett nytt sätt. En skillnad jämfört med en krigssituation är att medborgaranda då självklart gällde nationen. Idag måste denna anda uttrycka en nationell tillhörighet och samtidigt vara en hela världens angelägenhet.

Hessel, som deltog i FN:s miljökonferens i Stockholm 1972, tror att det är möjligt att den ekologiska utmaningen kan bli en mobiliserande faktor för dagens unga. Han erkänner självkritiskt: ”Jag tillhör den majoritet, som inte ändrat mina beteenden under alla år även med tillgängliga, goda kunskaper och argument för djupa förändringar”. Han tror att vi inom kort kommer att tvingas att acceptera och respektera ”naturens rättigheter”.

Denna hans uppfattning är särskilt intressant, med tanke på att han strax efter Andra världskriget var sekreterare i den arbetsgrupp, som under Eleonore Roo-

sevelts ledning skapade den Universella deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna (1948). Den var i sitt slag ett stort genombrott. Innan deklARATIONEN skrevs, hade begreppet ”mänskliga rättigheter” inte använts överhuvudtaget. DeklARATIONEN om mänskliga rättigheter nämnde inte människans beroende av de grundläggande livsvillkor som ekologin utgör, enligt Hessel ett exempel på dåtidens aningslöshet. Som en uppfyllelse av hans förhoppning om en deklARATION om naturens rättigheter inledde en internationell koalITION av akademiker och miljöaktivister i maj 2011 en världsvid kampanj för en ny FN-konvention för att skydda Moder Jord: *A Universal Declaration of the Rights of Mother Earth*.

All förändring kräver både känsla och förnuft.

Den bok med titeln *Behovet av en ny förståelse* som vi gav ut 2010 och som vi hänvisade till i inledningen till denna skrift hade en undertitel: ”Ansvaret för miljön, klimatet och det globala utrymmet”. Vår utgångspunkt var att det ytterst är medborgarnas moraliska förhållningssätt till sina medmänniskor som kommer att avgöra framtiden. Vi tror att den globala medelklassen har en särskilt viktig roll i genomförandet av djupgående förändringar. Det behövs en ny global etik, vilket också framhölls i en artikel av Billy Larsson med flera i *Göteborgs-Posten* den 12 augusti 2012: <http://www.gp.se/nyheter/debatt/1.1031399-klimatfragan-kraver-en-ny-global-etik>.

Vi har i huvuddelen av denna skrift diskuterat frågan om rationalitet i ekonomisk politik och praktik i anslutning till Bent Flyvbjergs bok *Rationality and Power*. Vi anser att en annan rationalitet är möjlig och ett villkor för att uppnå en annan ekonomi. Men det finns samtidigt anledning att påminna om att vi också citerat en före detta dansk miljöminister, som framhåller att trots vårt större vetande är vi idag känslomässiga analfabeter. Vi behöver bli mer medvetna om känslans betydelse för att nå en annan rationalitet. Detta innebär en moralisk utveckling som balans till existerande föreställningar att teknik och ekonomi är exklusiva och avgörande för att skapa goda samhällen.

Troligtvis är möjligheten att göra långsiktiga, rationella och solidariska val något av en illusion. Vi förbiser ofta att upplysningstidens starka tro på förnuftet som helt avgörande för viktiga beslut inte är så självklar. Intuition och känsla är också starka drivkrafter. Dagens allmänt spridda oro rörande framtiden behöver mötas av ökade insikter om samspelet mellan känsla och förnuft. Ett sådant samspel är givetvis en många gånger avgörande faktor i ekonomisk verksamhet och har under senare år också alltmer kommit att påverka den politiska verkligheten. Efterkrigstiden har just präglats av att företag och så småningom politiken använder sig av psykologi, när man vädjar till vårt undermedvetna, det vill säga till våra känslor. Insikten om nödvändigheten att leva på Jordens villkor kan inte

växa och bli en medborgerlig sanning med utgångspunkt enbart i forskares slutsatser om våra gemensamma tillgångar/naturresurser. Denna insikt kräver en inre övertygelse, en stark känsla som kan finna uttryck för sökandet efter en ”överlevandets pedagogik”.

För att möta en ökande komplexitet och begränsningar i olika livsvillkor kan vi som medborgare inte enbart lita på experter för att ställa en relevant diagnos eller ge recept på lösningar. Författaren George Orwell uttryckte sig mycket tydligt när han direkt uppmanade människor ”att vi måste ge rum för vår intuitiva uppfattning av konkreta verkligheter, att avvisa politikens doktrinära sidor och utgå från vår roll som människor”. Intuition och känslor blir av väsentlig betydelse för att tolka verkligheten. Djupare insikter om klimatproblematiken föder ofta krav på snabba åtgärder. Otålighet och rädsla frodas. Men brådska kan föda värre problem än dem man vill lösa.

Ny grundval för inställningen till framtiden

Vi välkomnar självfallet att forskare ger oss kunskaper, men det är vi medborgare som själva måste bilda oss en uppfattning om den konkreta verkligheten – alltså hur vi uppfattar världen. Vi vill nämna ett par exempel på hur människor tar initiativ och ”tänker nytt” med gamla och nya kunskaper i skön förening. I Sverige finns sedan något år ”Good News Magazine”. Tidskriften beskriver hur individer och organisationer i olika länder använder sina insikter för att i olika verksamheter leva i symbios med naturens förutsättningar. Nicolas Joly porträtteras i nr 1/2010. Han tillhörde eliten i finansvärlden i New York och London men sadlade om och blev en framgångsrik fransk biodynamisk odlare. *Svenska Dagbladet* uppmärksammade den 8 januari 2012 under rubriken ”Sopfritt kretslopp” en tysk kemist och Greenpeace-medlem, Michael Braungart, som i samarbete med andra utvecklar tankar om ”cirkulär ekonomi”. Detta arbete har bland annat lett till en rörelse med 300 företag i Nederländerna, som har namnet ”Cradle-to-Cradle rörelsen” och som har målet att nå ett sopfritt industriellt kretslopp.

De globala problemen kräver samtidigt ökat samarbete mellan statliga förvaltningar och det civila samhällets organisationer. Detta samarbete måste ytterst bygga på en grundläggande jämlikhetstanke. Pierre Rosanvallon, professor i modern politisk historia, har i boken *”La Société des égaux”* (*De jämlikas samhälle*) framhållit att i dagens internationella politiska diskussion har ”frihet” blivit ett alltför dominerande begrepp. Han menar att individer återigen måste bli jämlika och inte endast fria medborgare och att de verkligen kan uppleva att de är gemensamt delaktiga i ett samhälleligt, större sammanhang. Insikten om att vi lever med gemensamma globala problem innebär – kanske paradoxalt – att vi

åter måste förankra demokratin i nära relationer och gemenskap. Vår konkreta verklighet har givna geografiska begränsningar men det råder inte en motsättning mellan att tänka globalt, regionalt och lokalt.

I dagens mediedominerade värld har ideologierna hamnat i bakvatten. Detta bidrar till att stater allt mer endast förvaltar det rådande och därmed blir "failed states" (ostyrbara stater). Den svenske filosofen Hans Ruin skrev i *Dagens Nyheter* den 2 februari 2012 att USA är på väg att bli en stormakt som inte heller går att styra. Ett eko av hans artikel kom några dagar senare, när den amerikanske kolumnisten David Brooks den 6 februari 2012 i samma tidning betecknade sitt land som ett kastsamhälle, där det idag krävs en social värnplikt för att återskapa en förlorad sammanhållning. I Tony Judts bok "*The Memory Chalet*" (på svenska *Minneshärbärg* 2011) finns ett avsnitt om efterkrigstidens politiska liv. Judt skriver: "Livet blev uthärdligt genom att samhället präglades av ett 'tillsammansskap'". Det existerade då en offentlig etik. Kan insikten om de aktuella framtidsproblemen ge upphov till ett nytt tillsammansskap?

Poeter, författare och filosofer som inspiratörer?

Kan vi idag – under pågående sammanbrott av gamla tankebanor – hoppas på möten mellan å ena sidan forskare, som undersöker människans naturgivna villkor, och å den andra författare och humanister, som bearbetar människans inre förhållanden? Kan sådana möten i så fall stimulera till skapandet av samma djupa förändringar som under upplysningens genombrott? De bekymmer vi kan ana att framtiden ställer människan inför har i grunden existentiella dimensioner och att allt som rör teknik, ekonomi etc. visserligen är viktigt men ändå blir av sekundär betydelse.

Att diskutera en annan ekonomi kräver många resonerande samtal – inte bara "hard talk" utan också "hard thinking". I *New York Review of Books* recenserades den 22 december 2011 psykologen Daniel Kahnemans bok *Thinking, fast and slow*. Bokens kärna är att människor gärna vill använda sina tillgängliga erfarenheter och tänker då snabbt. Att tänka långsammare och djupare kräver mer tid och därmed mer mental energi. Hans slutsats är tyvärr att människor oftast föredrar den snabba vägen.

I en tidigare recension hade samma recensent under rubriken "When Science and Poetry were friends" (i *New York Review of Books* 13 augusti 2009) behandlat den tid då upplysningen slog ut i full blom, det vill säga de sextio åren 1770-1830. Forskare och poeter tillhörde då en enda kultur och var ofta personliga vänner. Författare och poeter är inte utrotade i vår rationella tid heller (se till exempel antologin *Poeter och profeter från Platon till Mare Kandre* av litteratur-

vetarna Anna Carlstedt och Anders Cullhed). Kulturen i vid mening uppmärksammas också i en policyrapport från Foundation for the Advancement of Teaching vid Stanford (enligt SvD:s understreckare den 21 december 2011). Rapporten framhåller nödvändigheten av humanistisk bildning på alla ekonomskolor! En liknande inställning har Bo Sundquist, före detta rektor för Uppsala universitet: Bildning bör integreras i alla utbildningar. Samma strävan att betona bildning och inte utbildning för en ”marknad” har förre kulturministern Bengt Göransson konsekvent fört till torgs i många år. Han sammanfattar detta med orden ”Folkrörelser ledde tidigare inte till masskultur utan till individernas kultur”.

För att idag ge röst åt Orwells appell om vår ”intuitiva uppfattning av konkreta verkligheter”, är det nödvändigt att vi i vårt sökande får ledning och inspiration. Johannes Ekman publicerade 2011 *”Den nödvändiga pessimismen – klarsyn och svartsyn i dikt och tanke”*. Med många exempel från klassisk litteratur men särskilt fyra personliga favoritförfattare från 1900-talet visar Ekman på ”den existentiella/humanistiska pessimismens förmåga att ge oss fördjupning och ökad insikt i vår livs- och samhällssyn”. Han fortsätter: ”Konstnärerna eftersträvar inte klarhet men vill ha klarsyn”.

Utan att peka ut vilka av dagens författare och filosofer som har särskild relevans i diskussionen om en annan ekonomi vill vi med dessa antydningar framhålla att samtalen i detta ämne blir mer framgångsrika med en vidare beläsenhet. Harry Martinson är känd både som poet och profet genom sitt episka storverk *Aniara* (1956). Han visade tidigt djupa insikter. Som en parallell till Orwells ord skrev han redan 1938 i *Midsommardagen*: ”Ty despoter ha aldrig kunnat tåla att folket velat skaffa sig solmedvetande; de ha aldrig kunnat tåla att folket pekat på det givna.” Idag kan vi tolka hans ord som syftande på det faktum att människans tillvaro på den enda tillgängliga planeten måste ”peka på det givna” i atmosfärens, miljöns och naturresursernas begränsningar.

På väg mot en annan social, kulturell, politisk och ekonomisk världsordning?

Visst förs det i många sammanhang en debatt om behovet av en ny ekonomisk världsordning. I Väst har finansmannen George Soros gång efter annan påpekat att den rådande ordningen är förlegad. Han utgår då inte från de problem vi tar upp, utan enbart från dagens ekonomiska verklighet. Den i vår bok nämnda ”Omställningsrörelsen”, som har brittiskt ursprung, består av människor som redan påbörjat en omställning, något som också exemplifieras i Björn Forsbergs bok *Omställningens tid: Tillväxtens slut och jakten på en hållbar framtid* (2012). Nedan följer några fler exempel på människor som redan tänkt om.

Ett sådant exempel är Christina Lampe-Önnerud. Hon är innovatör, expert på energilagring och grundare av företaget Boston Power i USA. Hon medarbetar regelbundet som kolumnist i *Svenska Dagbladet*. I tidningens näringslivsdel skriver hon den 9 maj 2012 en artikel som fått rubriken ”Det krävs mer moralfilosofi”:

”På World Economic Forum i Davos presenterades Edelman Trust Barometer... Återkommande kvartalsrapporter om kassaflöde och vinst kan i nutiden inte ensamt bygga marknadsframgång. Etiska värden, social omtanke, medarbetarnas omdömen och konsumentfokus avgör förtroendefrågan... Frågan är hur vi i Sverige uppmuntrar våra ledare att aktivt ta in diskussioner kring konkurrenskraft baserat på kvalitet, finans och varumärken med underliggande moralisk filosofi. Det är livsviktigt att vi för en öppen diskussion vid middagsbord, i skolor och på arbetsplatser. Låt oss ta in både samtida förebilder och exempel från världsreligioner i produktdefinition och affärsupplägg.”

Ett annat exempel hittar vi i en kolumn den 4 juni, där SvD-journalisten Karin Henriksson intervjuar Yvon Chouinard, grundaren av Patagonia, en klädkedja med fokus på miljö och hållbar utveckling. Han berättar att företaget i Kalifornien blivit först med att klassas som ”benefit corporation”, som ger företag möjlighet att hävda att de är en positiv kraft för miljö och samhälle. Patagonia har varit först med en rad olika nya material och gör stort nummer av hur alla led i produktionskedjan kartläggs från miljösynpunkt och publiceras som ”The footprint chronicles”. Patagonia-chefen har också skrivit en bok, där han säger sig vilja ge folk koncisa, stegvisa lösningar för att företag och samhällen ska påverkas i riktning mot en uthållig utveckling. Förändringar i riktning mot en annan ekonomi kommer enligt honom att samexistera med dagens ekonomiska system.

Det är kanske än viktigare att lyssna till röster från de nya asiatiska ekonomiska jättarna. En sådan är Chandran Nair, en indier verksam vid en Business School i Singapore. Han har skrivit boken *Consumptionomics – Asia’s role in reshaping capitalism and saving the planet*. Boken handlar inte i första hand om klimatförändringar utan handlar om de katastrofer (och några sådana lever världen redan med), som alla länder och särskilt Asien kommer att drabbas av om inga djupa förändringar sker. Nairs slutsats är att det behövs oberoende medier och ett robust civilsamhälle men han tror trots det mer på samhällets institutioner, som måste skapa och genomföra de lagar och regleringar alla samhällen kommer att behöva.

Eftersom västvärlden inte tar eller har tagit sitt ansvar för planeten måste Asien göra det för sin egen skull. Asien har inte alla svar men har ett centralt ansvar. Efter två århundraden av västerländsk dominans återtar regionen sin position

som planetens ekonomiska centrum – men måste nu överge västerlandets ekonomiska dogmer! En hållbar utveckling kan bara nås genom en uthållig produktion som inte blint litar till tillväxt.

Länderna i Asien har ett större behov av förändring än någon region i världen. Varje land måste skapa sina skraddarsyddas policier för olika behov och förhållanden. I stället för att vara besatta av mätningar av nivån på konsumtionen måste fokus ligga på konsumtionens sammansättning. Ett erkännande av begränsningarnas natur innebär i vissa fall förbud men vanligtvis måste insatserna för en uthållig utveckling vara att minimera risker. Varje land har större möjlighet att uppnå konsensus för sig självt genom denna metod och kan handla omgående utan att invänta gemensamma överenskommelser. Många indier, särskilt fattiga och etniska grupper, ser globaliseringen som ”intrång, berövande och förorening”. Människors förväntningar måste förenas med de begränsningar, som gäller för alla samhällen. Detta innebär inte att några skall förbli fattiga men att man erkänner begränsningarnas existens i arbetet för fungerande samhällen.

Författaren ser starka regeringar som nödvändiga för att hantera ”skötseln av naturens produkter och tjänster”. Nutidens – den korta siktens – tyranni innebär att marknaden intecknar framtiden på ett olyckligt sätt. Under de närmaste fem åren blir nationella beslut av större vikt än globala insatser på en rad miljöområden. Statens roll behöver enligt honom definieras på nytt. Ansvar är både att skydda liv och egendom samt att skydda de resurser som behövs för att överleva. Fokusering på tillväxt har undergrävt den sociala sammanhållningen.

Chandran Nair avslutar boken med exempel på insatser för att ”återskapa kapitalismen”. Han citerar miljöaktivisten Caroline Fraser: ”Vi måste lära oss att hantera vår aptit, våra förväntningar, vår fruktan och vår fundamentala girighet. Politiken måste ta större hänsyn till det allmännas bästa. Alltför länge har skolor och universitet tränats för affärslivets krav. Nu måste människor tränas för att förstå människors inverkan på världen och konsekvenserna av vårt handlande idag.” Han diskuterar social ekologi och frågar hur vi skall möta de moderna aggressiva annonserna om ständig konsumtion. Skall det införas en sockerskatt (i Kalifornien diskuteras detta)? Eller köttskatt? Varje land måste ge egna svar på frågor av denna karaktär. Parallellt med kampen mot ”pengatvätt” från kriminell verksamhet borde det finnas krav för att hindra ”miljötvätt”. Den västerländska modellen vann det kalla kriget men ”kriget mot naturen” präglar denna modell idag. Vi måste hitta en annorlunda form för en marknadsekonomi/kapitalism, som tar hänsyn till jordens begränsningar.

Det är angeläget att återigen framhålla att tron på att ny teknik radikalt kan lösa olika resursproblem innebär oanade risker. En forskningsinstitution, som under lång tid verkat som en pådrivande NGO inom det internationella samfundet, är

ETC-gruppen – Action group on Erosion, Technology and Concentration – i Kanada. Världen, särskilt på global nivå inom FN, saknar institutioner för att analysera konsekvenserna av storskaliga manipulationer av klimatet (geoengineering) eller av skapandet av syntetisk biologisk mångfald (biodiversity). Vi kan i detta sammanhang också antyda hur svårt det är att värdera vad det innebär för våra grundläggande livsbetingelser och en ekonomi på jordens villkor att idag mer än hälften av världens befolkning lever i städer. I Sverige samarbetar ETC gruppen med Stockholm Resilience Centre (Swedbio) det vill säga ett centrum för studier av de biologiska resursernas återhämtningsförmåga.

En omställning i vår del av världen innebär därför ett uppbrott från den ännu dominerande föreställningen att vi kan ange riktning och innebörd av ”utveckling”. Den tidigare nämnda Christina Lampe-Önnerud har i SvD den 29 augusti 2012 en kolumn med rubriken ”Kina tar på sig ledartröjan för miljömål”. I denna anger hon exempel på Kinas okonventionella metoder att fasa ut den med bensin drivna bilen. Hon ansluter sig till Nairs tro på Asiens nya ledande roll. I den offentliga debatten är fokus mer riktat just på Kina – både som Christina Lampe-Önnerud framhåller med positiva förtecken men oftare som en allt större slukare av naturresurser och energi.

Det är på sikt kanske ännu viktigare att på nära håll även följa vad som händer i Indien. Därför återger vi ytterligare två helt färskas indiska bidrag till debatten om de förändringar vi längtar efter. Pankaj Mishra, sedan länge en regelbunden medarbetare i New York Review of Books, har skrivit ”*From the ruins of empire – The revolt against the West and the remaking of Asia*”. I denna bok lyfter han fram de asiatiska intellektuella, som kritiserat västvärldens primitiva kolonialism. Liksom Nair vill Mishra skildra globaliseringens/det västerländska inflytandets baksidor men förklarar också hur samma tänkande hjälper honom att förstå de problem, som indiska klass- och kasthierarkier skapar.

En annan indier är Bunker Roy som av Time Magazine utsetts till en av de hundra mest inflytelserika människorna i världen. Roy lärde sig värdet av att arbeta med händerna. Han kom i en indisk by till insikt om hur mycket man kan lära sig även om man är analfabet. Med stor framgång förändrar han verkligheten för miljoner genom det ”barfotauniversitet” han grundat. ”Man delar inte ut examina, det enda kontraktet är med det samhälle man tjänar”. Och Roys universitet utbildar i första hand kvinnor, far- och morföräldrar att få en ekonomi som tar hänsyn till Jordens begränsningar. Roy visar att förändring är möjlig med begränsade finansiella resurser.

Avslutande reflektioner

Det finns anledning att år 2012 beskriva världssituationen som präglad av konvulsioner på olika plan:

- en serie diktaturer har fallit och följts av en ”arabisk vår”, som sedan förbytts i ett inbördeskrig (Syrien) utan förutsebart slut,
- enorma ekonomiska problem i många länder med oöverblickbara konsekvenser under lång tid,
- Jordens ekosystem är i chock av överutnyttjande och behöver många, många jordvänner för att möta människors behov av ett anständigt liv.

Som vår korta internationella utblick visar finns – ännu svaga – signaler som pekar på möjligheter till förändring. Vi välkomnar den amerikanske kolumnisten Thomas Friedmans artikel i DN den 8 oktober 2012 under rubriken ”En hållbar kinesisk dröm”. Där skriver han bland annat: ”Dagens kineser strävar efter att skapa en ny nationell identitet, en som förenar traditionella kinesiska värden som balans, respekt och aldrig upphörande flit med det moderna stadssamhällets realiteter, säger Liu (kinesen Peggy Liu). En hållbar kinesisk dröm som bryter det historiska bandet mellan inkomstillväxt och stigande resurskonsumtion kan ingå i denna nya identitet, en som kan slå igenom världen runt.” Och senare i artikeln: ”Det ligger i Kinas intresse att hitta fram till en 'renare' tillväxt. Kina behöver en egen dröm, men det är ingalunda någon ursäkt för amerikaner och européer att låt bli att skapa om sina. Vi måste alla tänka nytt om hur vi ska kunna bibehålla allt större medelklasser med stigande inkomster i en allt varmare värld, annars kan det hända att vi växer ihjäl oss när uppvärmning, konsumtion och trängsel löper ihop i en enda fåra.”

Vi har i vår tidigare bok och i denna skrift konsekvent framhållit den globala medelklassens avgörande roll för att driva på en nödvändig förändring av ekonomin samt hur vi brukar och förbrukar våra gemensamma naturresurser. Vi välkomnar Friedmans kommentar rörande en alternativ kinesisk dröm i stället för en kopia av en idag ohållbar, ursprungligen amerikansk, dröm som exporterats till de flesta länder.

Men drömmar kan inte i första hand formuleras i internationella konventioner. Som inspiration och väg från insikt till handling vill vi framhålla två internationella initiativ som på några områden förändrat världen på ett radikalt sätt: Amnesty och Human Rights Watch. Upprätthållande och efterlevnaden av alla legala internationella instrument rörande mänskliga rättigheter är mer beroende av att särskilt dessa globala civila organisationer fungerar och är aktiva än av nationella och internationella myndigheter. Ansvariga för organisationerna är människorättsaktivister och inte internationella advokater. Amnesty och Human Rights

Watch skulle kunna bli förebilder för hur verksamhet skulle kunna bedrivas i exempelvis ”Omställningsrörelsen”, när det civila samhället i alla länder måste mer aktivt möta – och medverka till att dämpa – världens djupa konvulsioner och därigenom förverkliga nya drömmar.